

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore
Association of Youth with Disabilities of Montenegro

PRAVO OSOBA S INVALIDITETOM NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI

PRETHODNO PITANJE SVIH PRAVA

-PUBLIKACIJA-

Projekat finansira Evropska unija

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore
Association of Youth with Disabilities of Montenegro

PRAVO OSOBA S INVALIDITETOM NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI

PRETHODNO PITANJE SVIH PRAVA

-PUBLIKACIJA-

Projekat finansira Evropska unija

PRAVO OSOBA S INVALIDITETOM NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI

PRETHODNO PITANJE SVIH PRAVA

-PUBLIKACIJA-

Podgorica, novembar 2016.

Izdavač:

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore

Za izdavača:

Marina Vujačić

Autorka:

Miroslava-Mima Ivanović

Dizajn i produkcija:

Nina Cvetkovski

Štampa:

Štamparija Lapis

Tiraž:

130

Projekat finansira Evropska unija kroz projekat "Triple A for citizens: access to information, advice and active help". Sadržaj Publikacije je isključiva odgovornost UMHCG, i ni na koji način ne može biti interpretirana kao zvanični stav donatora koji finansiraju sprovođenje projekta.

SADRŽAJ:

PREDGOVOR	6
I UVOD	7
II POJAM PRAVA NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI	9
III MEĐUNARODNOPRAVNE GARANCIJE PRAVA NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI OSOBA S INVALIDITETOM	11
3.1. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom	11
IV ANALIZA STANJA U CRNOJ GORI	14
4.1. Pravni okvir	14
4.1.1. <i>Jednakost osoba s invaliditetom u ostvarivanju prava na pristup pravdi .....</i>	15
4.1.2. <i>Jednako priznanje osoba s invaliditetom pred zakonom .....</i>	16
4.1.3. <i>Pravo osoba s invaliditetom na besplatnu pravnu pomoć .....</i>	18
4.1.4. <i>Pravo osoba s invaliditetom na pravičan i javan postupak .....</i>	18
4.2. OSTVARIVANJE PRAVA OSOBA S INVALIDITETOM NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI U PRAKSI	22
4.2.1. <i>Jednako priznanje osoba s invaliditetom pred zakonom .....</i>	22
4.2.2. <i>Pravo osoba s invaliditetom na besplatnu pravnu pomoć .....</i>	23
4.2.3. <i>Pravo na efektivan pristup osoba s invaliditetom institucijama obuhvaćenih analizom .....</i>	24
4.2.4. <i>Pravo osoba s invaliditetom na upotrebu sopstvenog jezika i pisma .....</i>	26
4.2.5. <i>Učešće osoba s invaliditetom u postupcima pred institucijama obuhvaćenih analizom .....</i>	27
V ZAKLJUČCI I PREPORUKE	32
O ORGANIZACIJI	35
BIOGRAFIJA AUTORKE	36
LITERATURA I REFERENCE	37

PREDGOVOR

Pravo na pristup pravdi je jedno od suštinskih ljudskih prava u svakom demokratskom društvu zasnovanom na vladavini prava. *“Pravo na pristup pravdi nije samo pravo po sebi, već i omogućavajući i osnažujući instrument ključan za sprovođenje drugih prava u djelo”*.¹ Ono je zagantovano mnogobrojnim međunarodnim i domaćim propisima, a njegovo ostvarivanje u praksi zavisi od niza materijalnih i procesnih prava.²

S obzirom na važnost jednakog ostvarivanja ovog prava od strane osoba s invaliditetom (u daljem tekstu: OSI) za njihovo uključivanje u sve oblasti života, u januaru 2016. godine Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) je započelo realizaciju projekta **“Od pravnih garancija do jednakosti u praksi”**. Projekat je finansiran od strane Evropske komisije kroz projekat **“Trostruko A za građane: pristup informacijama, savjetovanju i aktivnoj pomoći” (Triple A for citizens: access to information, advice and active help)**, kojeg realizuju Evropski servis za građansku akciju (European Citizen Action Service) i partneri iz Evropske unije, Zapadnog Balkana i Turske. Cilj projekta **“Od pravnih garancija do jednakosti u praksi”** je poboljšanje ostvarivanja prava OSI na jednak pristup pravdi, a njegove aktivnosti, pored izrade ove Publikacije, su: *besplatna pravna pomoć, Konferencija o pravu na pristup pravdi OSI i javno zagovaranje za poboljšanje uslova za jednak pristup pravdi ovih osoba.*

Cilj ove Publikacije je da, davajući pregled najvažnijih međunarodnopravnih garancija u ovoj oblasti, analizom domaćeg pravnog okvira i stanja u praksi, istakne pozitivne primjere u crnogorskoj normativi i praksi ali i da da preporuke za neophodna unapređenja u cilju stvaranja uslova za jednako ostvarivanje prava OSI pred institucijama sistema. Analizom o usklađenosti zakonodavstva u Crnoj Gori sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom, sa preporukama za harmonizaciju³ je predviđeno donošenje strateškog dokumenta kojim će se definisati aktivnosti i dinamika na izmjenama pravnog režima poslovne sposobnosti u cilju usklađivanja s Konvencijom. U tom smislu, preporuke i zaključci ove Publikacije će Ministarstvu pravde i drugim nadležnim institucijama dati jasan pregled neophodnih mjera koje moraju biti preduzete da bi se OSI omogućila jednakost u ostvarivanju prava na pristup pravdi.

Publikacija se sastoji od nekoliko segmenata, i to: uvoda, pojma prava na jednak pristup pravdi, međunarodnopravnih garancija prava na jednak pristup pravdi osoba s invaliditetom, analize stanja u Crnoj Gori i zaključaka i preporuka. Na kraju Publikacije je dat kratak opis organizacije i korišćene literature i referenci.

1 Handbook on European law relating to access to justice, Luxembourg: Council of Europe (CoE), European

2 Pojašnjenje dostupno u poglavlju II Pojam prava na jednak pristup pravdi, str. 6

3 Dostupno na:

<http://www.mmp.gov.me/vijesti/165188/Usvojena-Analiza-o-usklađenosti-propisa-u-Crnoj-Gori-sa-Zakonom-o-zabrani-diskriminacije-lica-sa-invaliditetom.html>

I UVOD

*Pravo je vještina dobrog i pravednog.*⁴

Vladavini prava teži svako demokratsko društvo kroz, između ostalog, jednakost svih građana, kako u pravnim garancijama, tako i uživanjem prava u praksi. *Da bi se pravne garancije ljudskih prava i sloboda ostvarivale po načelu jednakosti i nediskriminacije, svaka država mora propisati i preduzeti dodatne mjere (princip afirmativne akcije) u odnosu na određene grupe koje se zbog različitih barijera suočavaju sa diskriminacijom u ostvarivanju svojih prava i obaveza.* Postojanje ili nepostojanje ovakvih pravnih garancija i njihova realizacija u praksi predstavlja odraz stepena inkluzivnosti društva i njegove spremnosti da u svakom segmentu života poštuje vrijednost vladavine prava.⁵

Crna Gora je otvorila proces pregovora s Evropskom unijom prije više od tri ipo godine, a **Poglavlje 23. Pravosuđe i temeljna prava** je u fokusu pažnje od samog početka, u iščekivanju konkretnih rezultata u ovoj oblasti. Iako se od Crne Gore očekuju konkretni i mjerljivi rezultati, *pravo OSI na pristup pravdi, još uvijek, ostaje na margini.* Ovo pokazuju brojna istraživanja o diskriminaciji u Crnoj Gori i položaju OSI u kojim su građani/ke, kao jednu od najmarginalizovanijih grupa prepoznali upravo ove osobe. Nažalost, iako su državne institucije prepoznate kao jedan od subjekata koji bi trebalo da imaju najvažniju ulogu u zaštiti prava ove grupe, istraživanja pokazuju da je zalaganje organizacija civilnog društva u ovoj oblasti mnogo veće u odnosu na ove institucije.

OSI prilikom pokretanja bilo kojeg postupka pred državnim i lokalnim institucijama za ostvarivanje svojih prava nailaze na veliki broj barijera koje im onemogućavaju da, poštujući principe ljudskih prava, budu stranke u tim postupcima i da koriste svoja ovlašćenja u njima. *Pravni subjektivitet velikog broja osoba s intelektualnim, mentalnim, višestrukim, a nerijetko i fizičkim ili senzornim oštećenjem je negiran zbog pravnih barijera, te ove osobe ne mogu biti stranka ni u jednom postupku, niti uživaoci svojih prava. Na drugoj strani, OSI koje imaju punu poslovnu sposobnost nailaze na mnogobrojne barijere već pri samom pokretanju postupaka za ostvarivanje svojih prava:* ne mogu ući u kancelarije u kojima trebaju predati zahtijev, ne mogu doći do informacija gdje i kako predati tužbu, ne mogu podnijeti krivičnu prijavu na Brajevom pismu niti prijaviti diskriminaciju na znakovnom jeziku. Većina OSI je zbog toga prinuđena da koristi punomoćnika/cu, iako to nije obaveza, već pravna mogućnost.

⁴ *Ius est ars boni et equi*, Rimska maksima

⁵ Centar za monitoring i istraživanje (CEMI), istraživanje "Percepcija položaja osoba s invaliditetom", Podgorica: UMHCG, 2015. godina, dostupno na: <http://umhcg.com/wp-content/uploads/2013/11/UMHCG-istrazivanje.pdf>; istraživanja Ministarstva za ljudska i manjinska prava, dostupna na: <http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/istrazivanja>;

U rijetkim postupcima, u kojima OSI same raspolažu svojim pravima, nailaze na preduge procedure i nejednako odlučivanje u odnosu na odlučivanje o pravima i obavezama osoba bez invaliditeta, što obesmišljava i samo njihovo pokretanje. Tako, ove osobe čekaju i do pola godine na Rješenje po njihovom Zahtjevu, a na Presudu i više godina, dok za povredu svojih ličnih prava i dostojanstva ličnosti dobijaju veoma niske iznose naknade nematerijane štete u odnosu na iznose naknade nematerijalne štete zbog povrede istih prava osoba bez invaliditeta. Ovakvo stanje primorava OSI da informacije i pomoć za ostvarivanje svojih prava traže kod nevladinog sektora, prije svega kod organizacija osoba s invaliditetom. *U 2016. godini 124 OSI i/ili članova/ica njihovih porodica je tražilo pravne informacije, savjete i zastupanje od UMHCG-a.*

Kako bi se ovoj marginalizovanoj grupi povećalo povjerenje u institucije sistema i mogućnosti za interakciju s istim, neophodno je preduzeti niz mjera i aktivnosti. *U ovoj Publikaciji dati su podaci o svim navedenim barijerama s kojima se OSI suočavaju u ostvarivanju prava na pristup pravdi i preporuke konkretnih mjera za njihovo uklanjanje.*

II POJAM PRAVA NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI

Jedno od prava koje na najopipljiviji način odražava poštovanje principa vladavine prava i načela jednakosti i nediskriminacije je pravo na jednak pristup pravdi, koje je, može se reći, prethodno pitanje svih prava. Ovo pravo se mora posmatrati u širem smislu jer ono podrazumjeva kako jednakost pred zakonom, tako i jednakost u primjeni tih zakona u postupcima.

Jednakost pred zakonom podrazumijeva da pravni sistem svim pojedincima pod njegovom jurisdikcijom propisuje jednak obim prava i obaveza. S obzirom na drugačije mogućnosti koje imaju različite grupe u društvu ovo podrazumijeva i propisivanje i sprovođenje principa afirmativne akcije za marginalizovane grupe.

Jednakost u primjeni zakona u postupcima se postiže ostvarivanjem *prava na pristup pravdi*, čiju srž čine procesna prava: *pravo na efektivan pristup nadležnom organu za odlučivanje, pravo na javan i fer postupak, pravo na odlučivanje u razumnom roku, pravo na djelotvorno pravno sredstvo, pravo na adekvatno obeštećenje. Pravo na efektivan pristup nadležnom organu za odlučivanje je preduslov realizacije ostalih prava pojedinca u postupku jer bez njegovog ostvarivanja ne može doći ni do samog pokretanja postupka. Ovo obuhvata kako samu dostupnost i pristupačnost nadležnih organa za odlučivanje tako i pojedine elemente prava na pravično suđenje.*

Pravo na javan i pravičan postupak (u sudskim postupcima – *pravo na pravično i javno suđenje*) pretpostavlja pravo na efektivan pristup nadležnim organima za odlučivanje, ali i *garancije načela ravnopravnosti stranaka i kontradiktornosti i prava na obrazloženu odluku*. Kako bi se osiguralo da principi pravde i pravičnosti zaista budu primijenjeni u svakom postupku, *neophodno je u njima obezbijediti transparentnost i uvid javnosti*. Javnost postupka se smije ograničiti jedino u slučaju kada zaštita javnog reda i morala, nacionalne bezbjednosti i privatnosti pojedinaca prevagnu važnost uvida javnosti u dijeljenje pravde.⁶ “*Načelo ravnopravnosti stranaka uključuje garancije da svaka strana u postupku ima realnu mogućnost da prezentuje svoj slučaj, u uslovima koji ne ugrožavaju položaj ni jedne od strana*”.⁷ Stoga se stranama u postupku garantuje niz prava, među kojima su, zavisno od vrste postupka: *pravo na upotrebu sopstvenog jezika (pravo na prevodjenje), pravo na pravnu pomoć, pravo na samozastupanje ili zastupanje od strane punomoćnika/ce, pravo na odbranu, pravo na savjetovanje i pouku od strane nadležnog organa. Pravedno i pravično odlučivanje u svakom postupku je nemoguće bez primjene načela kontradiktornosti, koje obuhvata prava stranke u postupku na: uvid i komentarisanje svih dokaza (činjenica i spisa predmeta) koji mogu uticati na konačnu odluku, dovoljno vremena za upoznavanje sa dokazima u postupku i podnošenje dokaza.*

6 Handbook on European law relating to access to justice, Luxembourg: Council of Europe (CoE), European Court of Human rights (ECHR) & European Agency for fundamental rights (FRA), 2016. godina, str. 45, 46 & 47;

7 Handbook on European law relating to access to justice, Luxembourg: Council of Europe (CoE), European Court of Human rights (ECHR) & European Agency for fundamental rights (FRA), 2016. godina, str. 41;

Poštovanje prava na javan i pravičan postupak dovodi do jednakosti u primjeni zakona i rezultira poštovanjem prava na obrazloženu odluku. *“Obrazložena odluka pokazuje da je predmet propisno razmotren i dozvoljava stranama da podnesu odgovarajuće i djelotvorno pravno sredstvo”*.⁸ Pravo na djelotvorno pravno sredstvo omogućava pojedincima zaštitu od nezakonitih i necjelishodnih odluka nadležnih organa, kojima se krše njihova ljudska prava i slobode. Ovo podrazumijeva ne samo pravnu mogućnost podnošenja pravnog sredstva, već i njegovu dostupnost i efikasnost u praksi, tj. njegovo rezultiranje uklanjanjem učinjenih povreda ljudskih prava i sloboda. *Odluke donešene u postupcima u kojima su se kršila navedena procesna prava pojedinaca su nezakonite i pravno neodržive.* U slučajevima kada nadležni organi svojim (ne)postupanjem krše prava pojedinaca, oni imaju pravo na adekvatno obeštećenje, kako materijalne, tako i nematerijalne štete koju su pretrpjeli zbog ovakvih postupaka javnih vlasti.

Da bi se OSI osiguralo jednako uživanje svih procesnih prava, koja su suštinski dio prava na pristup pravdi, neophodno je obezbijediti individualizovanu podršku prilagođenu invaliditetu i postupku u kome one učestvuju. *Pružanje neophodne podrške za puno i efektivno učešće OSI u postupcima, nije samo pitanje poštovanja njihovih prava i sloboda, već i pitanje poštovanja principa vladavine prava, zakonitosti i održivosti pravnog poretka države uopšte.*

---

⁸ Handbook on European law relating to access to justice, Luxembourg: Council of Europe (CoE), European Court of Human rights (ECHR) & European Agency for fundamental rights (FRA), 2016. godina, str. 44;

III MEĐUNARODNOPRAVNE GARANCIJE PRAVA NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI OSOBA S INVALIDITETOM

Pravo na jednak pristup pravdi, kao jedno od najvažnijih ljudskih prava, je garantovano mnogim međunarodnopravnim dokumentima. Neka od njih su: Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine (Član 6, 7, 8, 10 i 11)⁹, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine (Član 2 i 14)¹⁰, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine (Član 6, 7, 8 i 13)¹¹, Povelja o temeljnim pravima Evropske unije iz 2000. godine (Član 20, 21, 47, 48, 49 i 50)¹². Ovdje ćemo obraditi pravne garancije prava OSI na jednak pristup pravdi definisane Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine, kao najvažnijeg međunarodnopravnog dokumenta u oblasti ljudskih prava i sloboda ovih osoba.

3.1. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom

Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine je najvažniji međunarodni, pravnoobavezujući dokument u oblasti ljudskih prava i sloboda ovih osoba, koji je Crna Gora ratifikovala 2009. godine. Ona obavezuje države potpisnice na sprovođenje detaljno definisanih načela i mjera, koje za cilj imaju omogućavanje uživanja već proklamovanih ljudskih prava i sloboda od strane OSI. U oblasti prava na jednak pristup pravdi, *Konvencija jasno definiše mjere koje se moraju preduzeti da bi OSI uživale ovo pravo podižući ih u rang ljudskih prava i sloboda ovih osoba.*

Među osnovnim načelima Konvencije prepoznati su *nediskriminacija, puno i efektivno učešće i uključenost u sve sfere društvenog života, jednakost mogućnosti i pristupačnost*.¹³ Od izuzetnog značaja je što *Konvencija definiše princip razumnih adaptacija*¹⁴, koji OSI osigurava dostojanstven i pravedan tretman i primjenu dodatnih mjera, kada garancije propisane Konvencijom i domaćim zakonodavstvom nijesu dovoljne za puno i efektivno uživanje prava u konkretnom

9 Generalna Skupština Ujedinjenih Nacija, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, preuzeto s: http://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf, izvorni tekst dostupan na: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

10 Generalna Skupština Ujedinjenih Nacija, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, preuzeto s: <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=155147&rType=2>, izvorni tekst dostupan na: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>;

11 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda ("Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", br. 9/2003 i 5/2005);

12 Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (Charter of fundamental rights of European Union), preuzeto s: http://arsbih.gov.ba/wpcontent/uploads/2014/01/POVELJA_O_OSNOVNIM_PRAVIMA_EVROPSKE_UNIJE.pdf, izvorni tekst dostupan na:

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>

13 Član 3 Tačka b,c,e i f Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom sa Opcionim protokolom ("Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori", br. 2/09 od 27.7.2009);

14 „Razumne adaptacije jesu neophodne i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja koje ne predstavljaju nesrazmjeran ili neprimjeren teret, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se licima s invaliditetom garantovalo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na jednakim osnovama“, Član 2 Alineja 4 Zakona o ratifikaciji konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom sa Opcionim protokolom ("Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori", br. 2/09 od 27.7.2009);

slučaju.¹⁵ Neprimjenjivanje ovog principa, u situacijama kada je to neophodno i ne predstavlja nesrazmjerni teret za subjekta koji ga treba sprovesti, prepoznaje se kao kršenje načela nediskriminacije po osnovu invaliditeta (Član 2, Alineja 3 i Član 5 Stav 3 Konvencije). Ova načela su obavezujuća u tumačenju i primjeni svih odredbi Konvencije, ali i u planiranju, definisanju i sprovođenju svih mjera od strane država potpisnica, radi usklađivanja njihovog pravnog sistema i prakse s Konvencijom. U Članu 4 Konvencija daje pregled opštih obaveza država potpisnica, među kojima ističe da države moraju: “usvojiti sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne i druge mjere kako bi sprovele prava priznata ovom Konvencijom”; “preduzeti sve odgovarajuće mjere, uključujući zakonodavne, radi izmjene ili poništavanja svih zakona, podzakonskih akata, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju lica sa invaliditetom”; “uzdržati se od preduzimanja bilo kog akta ili prakse koja nije u skladu sa ovom Konvencijom i osigurati da se javne vlasti i ustanove ponašaju u skladu sa Konvencijom”; “promovisati trening i obuku stručnjaka i osoblja koje radi sa licima sa invaliditetom u oblasti prava priznatih ovom Konvencijom kako bi bolje pružale asistenciju i usluge garantovane i proistekle iz pomenutih prava”.¹⁶ Ove odredbe se primjenjuju u svakoj oblasti života, te i na pravo OSI na jednak pristup pravdi.

Imajući u vidu značaj prava na jednako priznanje pred zakonom za uživanje svih ostalih ljudskih prava i sloboda, *Konvencija je u Članu 12 jasno definisala ljudska prava OSI na podršku koja im je neophodna za ostvarivanje poslovne sposobnosti, kao i efektivne mehanizme zaštite od njenih zloupotreba* (Stav 3 i 4). Ovi mehanizmi zaštite moraju biti proporcionalni stepenu u kom mjere podrške zalaze u ostvarivanje prava i interesa OSI i treba da osiguraju da se podrška pruža na način da obezbjeđuje: poštovanje prava, volje i želja korisnika/ca, spriječavanje eventualnih sukoba interesa i miješanja od strane osobe koja pruža podršku, najmanji obim i trajanje mjera, kao i redovna preispitivanja od strane nadležnog, nezavisnog i nepristrasnog organa ili suda. Podrška za uživanje poslovne sposobnosti i mehanizmi zaštite od zloupotreba omogućavaju OSI uživanje i korišćenje svih prava i sloboda zagarantovanih, kako ovom Konvencijom, tako i pravnim poretom država potpisnica.

U Članu 13 Konvencije se definišu *ljudska prava OSI na mjere neophodne za ostvarivanje jednakog pristupa pravdi*. Precizira se pravo na adaptacije u svim vrstama postupaka, uključujući i preliminarne faze kao što su izviđaj i istraga. Adaptacije u postupku moraju biti primjerene uzrastu OSI i biti individualizovane da bi omogućile njeno puno i efektivno učešće bilo kao direktnog ili indirektnog učesnika/ce. Ovo znači da OSI mora imati potpuno jednake šanse za preduzimanje svih radnji koje su joj na raspolaganju, u skladu sa njenom ulogom u postupku, kao i osobe bez invaliditeta, *te se ni u kom slučaju ne smije dovoditi u pitanje ostvarivanje bilo kojeg procesnog prava od strane ovih osoba*. Da bi se ovo omogućilo sva službena lica angažovana u dijeljenju pravde (zaposlena u: policiji, tužilaštvu, inspekciji sudovima, organima za izvršenje krivičnih sankcija, Ombudsmanu i drugim institucijama za zaštitu ljudskih

¹⁵ UN Committee on the rights of persons with disabilities, General Comment No 2 Article 9: Accessibility, 2014. godine, Pasus 25 i 26, preuzeto s:

<https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>;

¹⁶ Član 4 Stav 1 Tačka a,b, d i i Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica s invaliditetom sa Opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 2/09 od 27.7.2009);

prava, državnim i lokalnim organima koji odlučuju o pravima, interesima i obavezama pojedinaca) moraju proći različite vidove edukacija kroz koje će se obučiti za interakciju i rad s OSI. Ova obaveza je zapravo konkretizacija odredbe Člana 4 Stava 1 Tačke i Konvencije.

Države potpisnice ove Konvencije moraju, prilikom planiranja izrade propisa i sprovođenja procedura za ostvarivanje prava i obaveza, razmišljati o obavezi poštovanja ljudskih prava OSI na jednako priznanje pred zakonom i pristup pravdi. To podrazumjeva da se *svakoj OSI, bez obzira na vrstu i stepen njenog oštećenja, mora obezbijediti neophodna podrška za ostvarivanje ovih prava i nesmetan pristup i interakcija s institucijama i službenicima pred kojima se ostvaruju ili štite prava, interesi i obaveze svih subjekata društva, primjenjujući princip razumnih adaptacija kada je to potrebno.*

IV ANALIZA STANJA U CRNOJ GORI

4.1. Pravni okvir

Imajući u vidu značaj i kompleksnost prava na jednak pristup pravdi, već se u Ustavu Crne Gore u više članova daju garancije pojedinačnih prava, u njegovom sastavu. U preambuli Ustava su, između ostalog, kao osnovne vrijednosti javnog poretka proklamovane: sloboda, poštovanje ljudskih prava i sloboda, demokratija i vladavina prava. *Za primjenu ovih vrijednosti na ostvarivanje i zaštitu jednakosti, ljudskih prava i sloboda OSI je od izuzetnog značaja što se u Članu 68 jemči njihova posebna zaštita.*

Ustav je u Članu 24 zabranio ograničavanje ljudskih prava i sloboda izvan obima dozvoljenog ovim aktom i mjere neophodne za ostvarenje cilja zbog koga je ograničenje uvedeno. *Ograničenja se jedino mogu propisati zakonom i ne smiju se zasnivati na diskriminaciji po bilo kom osnovu (Član 25 Stav 2). Pored toga, Ustav ne dozvoljava ograničenja prava na: pravni lijek, pravnu pomoć, pravično i javno suđenje, načelo zakonitosti, pretpostavku nevinosti, odbranu, naknadu štete za nezakonito ili neosnovano lišenje slobode i neosnovanu osudu, niti dozvoljava ukidanje zabrana: diskriminacije, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja prema osumnjičenima, ponovnog suđenja i osude za isto krivično djelo.*¹⁷ Ovim se jasno može uočiti koliki značaj se daje pravu na jednak pristup pravdi za poštovanje osnovnih ustavnih načela i principa.

Ove garancije se dalje razrađuju u mnoštvu zakona, koji uređuju kako materijanopravnu, tako i procesnopravnu prirodu prava na jednak pristup pravdi. U ovom dijelu će se dati pregled i analiza Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Porodičnog zakona, Zakona o vanpraničnom postupku, Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, Zakonika o krivičnom postupku (ZKP)¹⁸, Zakona o parničnom postupku (ZPP)¹⁹, Zakona o opštem upravnom postupku (ZOUN)²⁰, i Zakona o upravnom postupku (ZUP)²¹, u onom dijelu u kojem se ovi propisi odnose na puno i efektivno uživanje prava OSI na jednak pristup pravdi.

Kako je ustavotvorac propisao da se ratifikovani *međunarodni ugovori smatraju sastavnim dijelom crnogorskog pravnog poretka i dao im primat u primjeni u odnosu na domaće zakonodavstvo*, to se podrazumijeva da Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, isključuje primjenu svih propisa koji nijesu usaglašeni s njenim odredbama.

¹⁷ Član 25 Stav 3 i 4 Ustava Crne Gore ("Službeni list Crne Gore", br. 1/07 od 25.10.2007, 38/13 od 2.8.2013);

¹⁸ Zakonik o krivičnom postupku ("Službeni list Crne Gore", br. 57/09 od 18.8.2009, 49/10 od 13.8.2010, 47/14 od 7.11.2014, 2/15 od 16.1.2015, 35/15 od 7.7.2015, 58/15 od 9.10.2015)

¹⁹ Zakon o parničnom postupku ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 22/04 od 2.4.2004, 28/05 od 5.5.2005, 76/06 od 12.12.2006, "Službeni list Crne Gore", br. 73/10 od 10.12.2010, 47/15 od 18.8.2015, 48/15 od 21.8.2015);

²⁰ Zakon o opštem upravnom postupku ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 60/03 od 28.10.2003, "Službeni list Crne Gore", br. 73/10 od 10.12.2010, 32/11 od 1.7.2011) u primjeni od 1.7.2017. godine;

²¹ Zakon o upravnom postupku ("Službeni list Crne Gore", br. 56/14 od 24.12.2014, 20/15 od 24.4.2015, 40/16 od 30.6.2016) u primjeni od 1.7.2017. godine;

4.1.1. Jednakost osoba s invaliditetom u ostvarivanju prava na pristup pravdi

Već je Ustav Crne Gore u Članu 8 propisao zabranu “svake neposredne ili posredne diskriminacije, po bilo kom osnovu” i uvođenje propisa i posebnih mjera za postizanje ravnopravnosti lica, koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju (princip afirmativne akcije). Zakon o zabrani diskriminacije je omogućio diskriminiranim osobama pokretanje sudskog postupka za zaštitu od diskriminacije, koji je hitan.²² Zabrana diskriminacije po osnovu invaliditeta je detaljno propisana Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, koji je prvi put usvojen 2011. godine.

Novi Zakon iz 2015. godine, kao neke od svojih načela prepoznaje: puno i efektivno učešće i uključenost OSI u svim procesima u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama, njihovu jednakost u ostvarivanju prava i obaveza sa drugim licima i poštovanje i uvažavanje različitosti u svim oblastima života.²³ Ova načela predstavljaju ideje vodilje za tumačenje i primjenu svih odredbi ovog Zakona pa i odredbi Člana 14 koje definišu zabranu diskriminacije u oblasti pružanja javnih i privatnih dobara i usluga i Člana 15 koji precizira oblike diskriminacije po osnovu invaliditeta u postupcima pred organima.

Kako se ne bi vršila diskriminacija po osnovu invaliditeta prilikom pružanja dobara i usluga, bilo u javnom, bilo u privatnom sektoru, ne smije se odbiti, onemogućiti, ograničiti ili otežati pružanje dobara i usluga OSI na bilo koji način, uključujući : *nepoštovanjem principa univerzalnog dizajna²⁴, postavljanjem strožijih uslova za OSI, namjernim kašnjenjem u pružanju dobara i usluga i povećanjem cijene pružanja dobara i usluga ovim osobama* (Član 14). Ove odredbe se konkretizuju u odnosu na pružanje dobara i usluga u pojedinačnim oblastima, među kojima su: pristup objektima, površinama u javnoj upotrebi, informacijama i komunikacijama, postupci pred organima, sloboda mišljenja i izražavanja, profesionalna rehabilitacija, rad i zapošljavanje, socijalna i dječja zaštita i adekvatan životni standard.²⁵ *Primjena Člana 14 i ostalih članova Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom je otežana ili čak i potpuno onemogućena zbog upućujućih normi na propise koji regulišu pojedinačne oblasti, a često sadrže diskriminatorne norme u odnosu na OSI* (npr. oblasti zdravstvene, socijalne i dječje zaštite, obrazovanja, javnog prevoza itd).

Članom 15 ovog Zakona se propisuje da je zabranjena diskriminacija po osnovu invaliditeta pred vršiocima javnih ovlašćenja u postupcima za ostvarivanje prava, obaveza i interesa i/ili pružanje javnih dobara i usluga OSI (veza sa Članom 14). *Nijedan vršilac javnih ovlašćenja ne smije: uskratiti ili ograničiti pravo osobi i/ili djetetu*

²² Član 24 Stav 4 Zakona o zabrani diskriminacije (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10 od 6.8.2010, 40/11 od 8.8.2011, 18/14 od 11.4.2014);

²³ Član 3 Tačka 4,5,6 Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 35/15 od 7.7.2015, 44/15 od 7.8.2015)

²⁴ “Univerzalni dizajn predstavlja dizajniranje proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da sva lica mogu u najvećoj mogućoj mjeri da ih koriste bez potrebe za dodatnim adaptacijama ili specijalnim dizajnom. Univerzalni dizajn ne isključuje postojanje asistivnih sredstava i pomagala za određene kategorije lica s invaliditetom kada su im takva sredstva potrebna.”- Član 2 Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica s invaliditetom sa Opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 2/09 od 27.7.2009) ;

²⁵ Član 11, 12, 15, 18, 22 i 24 Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 35/15 od 7.7.2015, 44/15 od 7.8.2015);

s invaliditetom samo zbog njenog/njegovog invaliditeta, postaviti drugačije uslove OSI nego osobi bez invaliditeta, voditi bilo koji postupak na način koji onemogućava ili otežava puno i efektivno učešće OSI i ostvarivanje njihovih prava, uključujući i nesprovođenje principa afirmativne akcije primjerenog invaliditetu. Ovim se jasno naglašava zabrana kršenja Člana 13 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom.

Iako se Članu 5 ovog Zakona ističe i precizira ustavna obaveza svih vršilaca javnih ovlašćenja i privatnog sektora da primjenjuju princip afirmativne akcije prema OSI (Stav 1), u Stavu 2 ovog člana se ne ističe izričito oblast jednakog pristupa pravdi, kao jedna od oblasti u kojoj se ovaj princip mora primjenjivati, već je ona sadržana u pravnom standardu-druge oblasti života. Zato i ne čudi što ovaj Zakon ne prepoznaje i ne definiše zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta u oblasti jednakog priznanja pred zakonom, kao jednog od osnovnih preduslova prava OSI na jednak pristup pravdi. Ni u ovom Zakonu se ne definiše princip razumnih adaptacija, niti se javne vlasti i privatna lica obavezuju na njegovu primjenu.

Iako jedan od najvažnijih pravnih akata u oblasti prava OSI, Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom ne pruža dovoljne garancije zabrane i zaštite od diskriminacije po osnovu invaliditeta u ostvarivanju prava na jednak pristup pravdi. Ovo najprije zbog neprepoznavanja diskriminacije u oblasti jednakog priznanja pred zakonom, koja je u pravnom sistemu i praksi Crne Gore jedna od oblasti u kojoj OSI trpe najrigoroznija kršenja svojih ljudskih prava i sloboda, ali i zbog nedefinisanja kao diskriminacije po osnovu invaliditeta, neprimjenjivanje principa razumnih adaptacija od strane javnih vlasti prilikom pružanja javnih dobara i usluga i vođenja postupaka. Ovo onemogućava OSI da pokrenu postupke za zaštitu od diskriminacije u slučajevima kršenja ovih prava.

4.1.2. Jednako priznanje osoba s invaliditetom pred zakonom

Ustav Crne Gore u Članu 17 Stavu 2 garantuje jednakost svih osoba pred zakonom, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo, dok u Članu 19 garantuje pravo na jednaku zaštitu svih prava i sloboda. Ova prava su uskraćena i ograničena OSI odredbama Porodičnog zakona i Zakona o vanparničnom postupku.

Porodični zakon ne samo da reguliše uslove i način ostvarivanja prava iz oblasti braka i porodice, već i reguliše statusno pravna pitanja, između kojih je i poslovna sposobnost OSI. U Članu 235 ovog Zakona se kaže da “Punoljetno lice koje zbog duševne bolesti, duševne zaostalosti ili kojeg drugog uzroka nije sposobno da se samo brine o svojim pravima i interesima **potpuno se lišava poslovne sposobnosti**”.²⁶ U Stavu 2 istog Člana se propisuje djelimično lišavanje poslovne sposobnosti osoba koje ugrožavaju svoje ili prava i interese drugih lica, zbog između ostalog, “duševne bolesti, duševne zaostalosti”, “senilnosti ili drugih sličnih razloga”. Takođe, Porodični zakon dozvoljava produženje roditeljskog prava “poslije punoljetstva djeteta ako ono zbog smetnji i teškoća u razvoju, invaliditeta ili iz drugih razloga nije sposobno

²⁶ Član 235 Stav 1 Porodičnog zakona (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 1/07 od 9.1.2007, “Službeni list Crne Gore”, br. 53/16 od 11.8.2016)

da se samo stara o svojoj ličnosti, pravima i interesima”.²⁷ **Ove odredbe ne samo da krše pravo OSI na jednako priznanje pred zakonom, priznato Članom 12 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, već čak suprotno samom Porodičnom zakonu punoljetne OSI označava i tretira kao djecu.**²⁸

Odluku o lišenju poslovne sposobnosti i produženju roditeljskog prava donosi sud u vanparničnom postupku (Član 93 Stav 1 i Član 235 Stav 3). Postupak za produženje roditeljskog prava pokreće roditelj OSI ili organ starateljstva, ali ne i sama OSI (Član 93 Stav 1). Postupak za oduzimanje poslovne sposobnosti može predlogom pokrenuti član porodične zajednice OSI i organ starateljstva, ali i sama OSI “ako može da shvati značenje i pravne posljedice ovog predloga”.²⁹ Ovi postupci su hitni i moraju se završiti u roku od 30, odnosno 15 dana, od podnošenja predloga.³⁰ Sposobnost za rasuđivanje OSI i njenu fizičku sposobnost da se brine o svojoj ličnosti, pravima, obavezama i interesima procjenjuje sud uz mišljenje vještaka i organa starateljstva. Porodičnim zakonom i Zakonom o vanparničnom postupku nije propisano periodično preispitivanje odluka suda o lišenju OSI poslovne sposobnosti i produženju roditeljskog prava. Stoga, ovo obespravljeno OSI traje sve dok neko lice ovlašćeno za pokretanje postupka za lišenje poslovne sposobnosti ili produženje roditeljskog prava, ili sud po službenoj dužnosti, ili sama OSI ne pokrenu postupak za vraćanje poslovne sposobnosti ili prestanak produženog roditeljskog prava.³¹

Pored kršenja prava na jednako priznanje pred zakonom OSI, ostvarenje gotovo svih prava iz oblasti braka i porodice, Porodični zakon uslovljava tzv. sposobnošću za rasuđivanje (npr. pravo na sklapanje i razvod braka, priznanje očinstva ili materinstva, prava djeteta). Dakle, i u slučajevima kada OSI nijesu lišene poslovne sposobnosti mogu doći u situaciju da im se ograniče prava iz oblasti braka i porodice zbog navodne nesposobnosti za rasuđivanje, za čije utvrđenje postoji veliko polje slobodne procjene organa.

Porodični zakon i Zakon o vanparničnom postupku institutom potpunog ili djelimičnog lišenja poslovne sposobnosti OSI u potpunosti onemogućavaju ove osobe da budu uživaoci svojih prava. Momentom lišenja poslovne sposobnosti ili produženja roditeljskog prava, OSI u potpunosti gube mogućnost kontrole nad svojim životom. Staralac, usvojilac ili roditelj kojem je produženo roditeljsko pravo u potpunosti preuzima odlučivanje o pravima, obavezama i interesima OSI, koja je lišena poslovne sposobnosti. Ovo je u potpunosti u suprotnosti s Konvencijom UN-a o pravima osoba sa invaliditetom i Ustavom Crne Gore.

27 Član 92 Porodičnog zakona (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 1/07 od 9.1.2007, “Službeni list Crne Gore”, br. 53/16 od 11.8.2016)

28 “Dijete je svako lice do navršениh 18 godina života”. – Član 5 Stav 1 Porodičnog zakona (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 1/07 od 9.1.2007, “Službeni list Crne Gore”, br. 53/16 od 11.8.2016)

29 Član 30 Tačka 4 Zakona o vanparničnom postupku (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 27/06 od 27.4.2006, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 20/15 od 24.4.2015);

30 Član 29 Stav 2 i Član 71 Stav 2 Zakona o vanparničnom postupku (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 27/06 od 27.4.2006, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 20/15 od 24.4.2015);

31 Član 42 i Član 72 Zakona o vanparničnom postupku (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 27/06 od 27.4.2006, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 20/15 od 24.4.2015);

4.1.3. Pravo osoba s invaliditetom na besplatnu pravnu pomoć

U Članu 21 Ustav Crne Gore garantuje pravo na pravnu pomoć, koju pruža advokatura kao samostalna djelatnost, ali daje i mogućnost zakonodavcu da zakonom propiše pružanje besplatne pravne pomoći. Ovo je i urađeno donošenjem Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći 2011. godine³², koji ovo pravo garantuje onim građanima/kama kojima je to, zbog teškog imovnog stanja (Član 1), neophodno radi ostvarivanja prava na pristup pravdi.

Besplatna pravna pomoć obuhvata pokriće troškova: *pravnog obavještenja, pravnog savjetovanja, sastavljanja pismena, zastupanja u postupku pred sudom, Državnim tužilaštvom, Ustavnim sudom Crne Gore i javnim izvršiteljem i u postupku za vansudsko rješavanje sporova, kao i oslobađanje od plaćanja troškova sudskog postupka (Član 2). Dakle, ovo pravo ne obuhvata besplatno zastupanje u upravnom postupku, u postupku pred Inspekcijom, Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda Crne Gore i Evropskim sudom za ljudska prava.*

Ovim Zakonom je pravo na besplatnu pravnu pomoć garantovano svim OSI bez obzira na njihovo imovno stanje i da li su državljani Crne Gore ili kao apatridi i stranci zakonito borave na njenoj teritoriji.³³ Da se zaključiti da je zakonodavac pretpostavio da su ove osobe samim postojanjem invaliditeta dovedene u teže imovno stanje zbog dodatnih troškova života. OSI, kao i drugim nosiocima ovog prava, pravnu pomoć pružaju advokati/ce po redosljedu sa spiska, kojeg osnovnim sudovima dostavlja Advokatska komora Crne Gore. Ovo znači da OSI, bez obzira na specifične adaptacije koje su joj potrebne za ostvarivanje prava na jednak pristup pravdi, ne može izabrati advokata/icu sa spiska Advokatske komore, koji će joj na adekvatan način pružiti besplatnu pravnu pomoć.

Ovo pravo se ostvaruje podnošenjem zahtjeva u Službi ili kod Referata za besplatnu pravnu pomoć u Osnovnom sudu na čijem području OSI ima prebivalište ili boravište.³⁴ U Zakonu se ne garantuju adaptacije postupka za ostvarivanje ovog prava od strane OSI, te je stoga pravo ovih osoba na jedanako, puno i efektivno učešće u ovom postupku pravno nedovoljno zaštićeno i prepušteno ovlašćenim službenicima/cama na slobodnu procjenu.

4.1.4. Pravo osoba s invaliditetom na pravičan i javan postupak

Kao lična prava, Ustavom Crne Gore se prepoznaju pravo na pravično i javno suđenje, što uključuje princip javnosti i odlučivanje u razumnom roku od strane nezavisnog, nepristrasnog i zakonom ustanovljenog suda, kao i pravo na pravni lijek.³⁵ Ova prava je Ustav detaljno garantovao propisivanjem prava u njihovom sastavu, posebno uzimajući u obzir potrebu zaštite prava okrivljenog u krivičnom postupku.³⁶

³² Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći ("Službeni list Crne Gore", br. 20/11 od 15.4.2011, 20/15 od 24.4.2015)

³³ Član 12 i 13 Tačka 3 Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći ("Službeni list Crne Gore", br. 20/11 od 15.4.2011, 20/15 od 24.4.2015);

³⁴ Član 27 i 34 Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći ("Službeni list Crne Gore", br. 20/11 od 15.4.2011, 20/15 od 24.4.2015);

³⁵ Član 20 i 32 Ustava Crne Gore ("Službeni list Crne Gore", br. 1/07 od 25.10.2007, 38/13 od 2.8.2013);

³⁶ Član 29, 30, 31, 33, 35, 36, 34, 37 i 38 Ustava Crne Gore ("Službeni list Crne Gore", br. 1/07 od 25.10.2007, 38/13 od 2.8.2013);

Jedno od temeljnih načela i ciljeva krivičnog, parničnog i upravnog, ali i drugih postupaka pred organima javnih vlasti u Crnoj Gori, jeste načelo istine i pravičnosti. Ono podrazumijeva da se sve činjenice i okolnosti, značajne za odlučivanje o konkretnoj stvari, moraju istinito, pravilno i potpuno utvrditi da bi se mogla donijeti zakonita i pravična odluka, što je precizno propisano procesnim zakonima. Kako bi primjena načela istine bila zagarantovana, svaki postupak se sprovodi po pravilima, precizno utvrđenim zakonom i Ustavom, koja obezbjeđuju pravedno i pravično odlučivanje zasnovano na jednakosti u svakom pojedinačnom slučaju - načelo zakonitosti i ustavnosti. Ova pravila podrazumijevaju garancije procesnih prava, koja su suštinski, sastavni dio prava na jednak pristup pravdi i neka od njih su: pravo na upotrebu svog jezika ili jezika koji učesnik/ca u postupku razumije³⁷, pravo na izjašnjenje stranke o svim činjenicama važnim za odlučivanje³⁸, pravo na samozastupanje ili zastupanje od strane punomoćnika/ce³⁹, pravo na odbranu⁴⁰, pravo na pomoć i savjetovanje (pouku) nekoj stranci ili učesniku/ci⁴¹, pravo na razgledanje (razmatranje, uvid i prepis) spisa predmeta⁴². Obaveze koje svi učesnici/ce u postupku imaju su: da se odazovu na poziv suda ili opravdaju svoj nedolazak⁴³, kao i da iznesu i govore istinu⁴⁴. *Kršenje navedenih prava i obaveza dovodi do nezakonite odluke, koja kao takva ne smije proizvoditi pravno dejstvo i mora se kao ništava ukloniti iz pravnog poretka.*

Procesni zakoni u određenom obimu definišu mjere koje bi trebalo da obezbijede poštovanje procesnih prava i obaveza OSI. Ove mjere se odnose na: *mjesto održavanja ročišta, tj. rasprave, mjesto i način saslušanja učesnika/ce s invaliditetom, način polaganja zakletve i potpisivanje zapisnika i drugih pismena od strane ovih lica.*

Da bi OSI mogle ostvariti svoja prava, one moraju *imati efektivan pristup nadležnim organima za odlučivanje*. Zakonom o uređenju prostora i izgradnji objekata su definisane obaveze pristupačnosti svih objekata u javnoj upotrebi OSI i osobama smanjene pokretljivosti koje su morale biti ispunjene do avgusta 2013. godine⁴⁵, uz primjenu standarda pristupačnosti detaljno propisanih podzakonskim aktom⁴⁶. *Procesni zakoni ne definišu ni jednu mjeru koju su nadležni organi za odlučivanje dužni sprovesti da bi se OSI omogućilo uživanje prava na efektivan pristup ovim organima. Oni, naprotiv, propisuju izuzetak od pravila da se ročišta (glavni pretres i/ili rasprava) preduzimaju u objektu državnog ili lokalnog organa pred kojim se vodi*

37 Član 8 i 9 Stav 2 i 5 ZKP, Član 9 Stav 2 i Član 99 ZPP, Član 12 Stav 2 i 3 ZOUP i Član 9 Stav 2 ZUP;

38 Član 8 ZOUP, Član 14 ZUP, Član 6 ZUP;

39 Član 64 ZKP, Član 88 ZPP, Član 45 ZOUP, Član 56 ZUP;

40 Član 12 ZKP;

41 Član 14 ZKP, Član 12 ZPP, Član 5 Stav 1 i 2 ZOUP, Član 9 ZUP;

42 Član 203, 203a i 203b ZKP, Član 148 ZPP, Član 69 ZOUP, Član ZUP;

43 Član 100 Stav 2, Član 107 Stav 3, Član 119 Stav 1, Član 138 Stav 1 i 2, Član 323, Član 324, Član 325 Stav 1 i 4, Član 327 Stav 1 i 3 i Član 457 ZKP, Član 181, Član 182, Član 231 Stav 1, Član 246 Stav 1, Član 293, Član 298 Stav 3 i 4, Član 376 Stav 3, Član 452 ZPP, Član 60 Stav 1, Član 62, Član 149 Stav 3, Član 168, Član 175 i Član 186 ZOUP;

44 Član 113 Stav 2, Član 115 Stav 2, Član 126 Stav 1 i 2 ZKP, Član 10, Član 239 Stav 2 ZPP, Član 11, Član 172 Stav 1, Član 183 Stav 1 i 4 ZOUP i Član 105 Stav 3 ZUP;

45 Član 73 i 165 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata ("Službeni list Crne Gore", br. 51/08 od 22.8.2008, 40/10 od 22.7.2010, 34/11 od 12.7.2011, 40/11 od 8.8.2011, 47/11 od 23.9.2011, 35/13 od 23.7.2013, 39/13 od 7.8.2013, 33/14 od 4.8.2014);

46 Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 48/13 od 14.10.2013, 44/15 od 7.8.2015);

postupak⁴⁷, te se ona mogu održati na drugom mjestu kada u postupku učestvuje OSI. Tako, ZKP dozvoljava da se glavni pretres održi u drugoj zgradi, ukoliko su “prostorije u sudskoj zgradi nepodesne za održavanje glavnog pretresa” (Član 306 Stav 2). Ovo se svakako može odnositi na slučajeve kada OSI ne može prisustvovati glavnom pretresu, zbog nepristupačnosti sudske zgrade, ali i ne na slučajeve kada je ona zbog drugih barijera spriječena da dođe na glavni pretres. ZPP (koji će se, po Članu 107 Stav 3 ZUP-a, primjenjivati i na upravni postupak) propisuje da će se ročište održati van sudske zgrade kada je to “nužno ili da će se na taj način uštedjeti u vremenu ili u troškovima postupka”⁴⁸. Ova odredba ZPP se može tumačiti na način da je dozvoljeno održavanje ročišta van sudske zgrade kada joj stranka s invaliditetom ne može pristupiti zbog njene nepristupačnosti, ali i nekog drugog razloga (npr. nedostatak dostupnog prevoza, asistencije i sl.). Slično je propisano u Članu 132 Stav 6 i Članu 148 ZOUP, ali se ovdje ne naglašava nužnost, već ekonomičnost postupka, tj. temeljnije, brže ili jednostavnije raspravljanje upravne stvari.

Procesni zakoni sadrže norme kojima se propisuju mjesto i način saslušanja OSI, koji su drugačiji u odnosu na saslušanje ostalih učesnika/ca u postupku, što predstavlja neposrednu diskriminaciju po osnovu invaliditeta. ZKP u Članu 164 Stav 6 predviđa da će se okrivljeni saslušati u mjestu u kome se nalazi ili da će mu se obezbijediti prevoz do sudske zgrade, ukoliko zbog “bolesti ili druge neotklonjive smetnje” ne može da se odazove na poziv suda. Slično se u Članu 310 Stav 1 propisuje i za svjedoke i vještake, koji nijesu u mogućnosti da dođu pred sud zbog “dugotrajne bolesti ili zbog drugih smetnji”. Pored toga, Članom 112 Stav 3 se, kao izuzetak, propisuje da se svjedoci/kinje s invaliditetom mogu saslušati “i putem tehničkih uređaja za prenos slike ili zvuka, tako da im stranke mogu postavljati pitanja iako nijesu prisutne u prostoriji gdje se svjedok nalazi”. U parničnom postupku se svjedoci mogu saslušati u prostorijama u kojima borave, ako se ne mogu odazvati pozivu suda zbog “starosti, bolesti ili teških tjelesnih mana”⁴⁹, dok se u upravnom postupku ovi učesnici mogu saslušati u objektu u kom borave, “zbog bolesti ili tjelesne nesposobnosti”⁵⁰. ZPP u Članu 111a propisuje pravo stranke da preuzima parnične radnje van mjesta održavanja ročišta, i da u njemu ravnopravno učestvuje uz pomoć elektronskih komunikacija. Ovo pravo stranka može koristiti ukoliko za to dobije saglasnost druge strane. Ovakav način učestvovanja u postupku se može primijeniti i na saslušanje svjedoka i vještaka i drugih učesnika/ca. Slično je propisano Članom 142 Stav 3 ZOUP, kojim se omogućava održavanje rasprave pomoću video prenosa, ako za to postoje tehnički uslovi i ako to stranka zatraži. O svijesti zakonodavca da mora omogućiti OSI da ravnopravno, puno i efektivno učestvuje u postupku, dovoljno govore odredbe kojima se svi prisutni i učesnici/ce u krivičnom postupku obavezuju da ustanu pri ulasku sudija u sudnicu i kada se obraćaju sudu⁵¹ i razlog propisivanja obavezne odbrane za okrivljenog s invaliditetom⁵².

47 Član 306 Stav 1 Zakonika o krivičnom postupku, Član 111 Stav 1 Zakona o parničnom postupku, Član 132 Stav 5 i Član 148 Zakona o opštem upravnom postupku;

48 Član 111 Stav 2 ZPP;

49 Član 238 Stav 3 ZPP;

50 Član 171 Stav 4 ZOUP;

51 Član 335 ZKP;

52 Član 69 Stav 1 ZKP;

Iako se svim učesnicima/cama garantuje pravo na korišćenje svog jezika i pisma u postupku pred organima, *saslušanje osoba s oštećenjem sluha i/ili govora i njihovo zaklinjanje*, kada se pojavljuju u ulozi svjedoka, se obavlja preko tumača za znakovni jezik samo u izuzetnim situacijama. ZKP u Članu 100 Stav 2 propisuje obavezu pouke i izjašnjenja stranke u postupku o tome da li želi koristiti pravo na upotrebu svog jezika, tj. jezika koji razumije. Davanje pouke i izjava stranke se konstatuju u zapisniku (Član 100 Stav 3). Međutim, *saslušanje osoba s oštećenjem sluha i/ili govora će se izvršiti na znakovnom jeziku, jedino ako se s ovim osobama ne može uspostaviti komunikacija pisanim putem (Član 106 Stav 2)*. Pored toga, umjesto tumača za znakovni jezik koristi se sintagma “lice koje se sa okrivljenim može sporazumjeti”, što daje veliku mogućnost da se za tumača pozove nedovoljno stručno i/ili pristrasno lice. Gotovo na isti način je regulisano saslušanje svjedoka/kinja s oštećenjem sluha i/ili govora u parničnom i upravnom postupku, s tim što zakoni koji regulišu ove postupke koriste diskriminišuće termine: “gluv” i “nijem”.⁵³ Takođe, ova lica se zaklinju preko tumača jedino ako ne znaju ni da čitaju ni da pišu.⁵⁴

Za osobe s fizičkim invaliditetom koje su nepismene propisuju se tačna pravila potpisivanja zapisnika i drugih pismena, *bez mogućnosti izbora ovih osoba*. U Članu 210 Stav 4 i 5 ZKP se precizno naglašava da nepismeno lice potpisuje zapisnik otiskom desnog kažiprsta, ali ako ovo lice usled tjelesnog oštećenja ne može ostaviti otisak ovog prsta, mora se naglasiti s kojeg prsta je dat otisak, a osobe bez ruku ovjeravaju zapisnik na način što ga čitaju ili im se čita. Osoba koja se ne može svojeručno potpisati u parničnom i upravnom postupku punomoćje potpisuje otiskom prsta.⁵⁵ Za razliku od parničnog postupka, u kome učesnik/ca koji ne može sam/a da se potpiše potpisuje zapisnik otiskom prsta (Član 122 Stav 3), u upravnom postupku zapisnik i podnesak umjesto njega/nje potpisuje drugo lice svojim imenom⁵⁶. Dakle, OSI nije omogućeno da ovjeravaju zapisnike i druga pismena na način koje one same izaberu.

OSI se u crnogorskom procesnom pravu ne garantuje sprovođenje principa afirmativne akcije koji će omogućiti njihovu jednakost i puno i efektivno učešće u postupcima, već se propisuju mjere koje služe prevazilaženju postojećih prepreka koje ih diskriminišu po osnovu invaliditeta. Ove mjere i same po sebi predstavljaju neposrednu diskriminaciju po osnovu invaliditeta, jer predviđaju drugačije i nepovoljnije postupanje prema OSI, prividno stvarajući utisak da doprinose ostvarivanju procesnih prava ovih osoba, a ne u stvari, potvrđi neizbježnosti postojanja barijera.

53 Član 241 Stav 2 i 3 ZPP i Član 172 Stav 2 ZOUP;

54 Član 117 Stav 4 ZKP i Član 174 Stav 3 ZOUP;

55 Član 95 Stav 2 ZPP i Član 47 Stav 2 ZOUP;

56 Član 56 Stav 5 i Član 66 Stav 6 ZOUP;

4.2. OSTVARIVANJE PRAVA OSOBA S INVALIDITETOM NA JEDNAK PRISTUP PRAVDI U PRAKSI

Podatke o ostvarivanju prava OSI na jednak pristup pravdi smo dobili na osnovu zahtjeva za slobodan pristup informacijama. Odlučili smo da se istraživanje odnosi na mogućnosti za ostvarivanje ovog prava OSI pred: centrima za socijalni rad (njih 13), područnim jedinicama i biroima rada Zavoda za zapošljavanje Crne Gore (njih 22), centrima i odjeljenjima bezbjednosti Uprave policije Crne Gore (njih 21), osnovnim državnim tužilaštvima (njih 13) i sudovima (njih 15), Ustavnim sudom Crne Gore i Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda Crne Gore, s obzirom da je ostvarivanje i zaštita prava OSI pred i od strane ovih institucija od egzistencijalnog značaja za ovu populaciju. Ukupno je poslato 117 zahtjeva za slobodan pristup informacijama za 50 institucija. Odgovor nismo dobili od sedam institucija, i to: Centra za socijalni rad za opštinu Rožaje, Centra za socijalni rad za opštine Mojkovac i Kolašin, osnovnih sudova Ulcinj, Nikšić i Rožaje, Ministarstva održivog razvoja i turizma i Uprave za inspeksijske poslove. Tražene informacije su se odnosile na period od 1. januara 2010. godine do 1. februara 2016. godine.

4.2.1. Jednako priznanje osoba s invaliditetom pred zakonom

Zahtjevima za slobodan pristup informacijama smo se obratili: *centrima za socijalni rad* (u daljem tekstu CZSR), *Ministarstvu rada i socijalnog staranja* i *Vrhovnom sudu Crne Gore*, tražeći podatke o OSI koje su lišene poslovne sposobnosti i/ili nad kojima je produženo roditeljsko pravo. Osim onih navedenih u uvodu ovog poglavlja, na naše zahtjeve nijesu odgovorili CZSR za opštinu Danilovgrad i CZSR za opštine Plav i Gusinje. Ostalih devet CZSR-a je odbilo naš zahtjev zbog nenadležnosti, neposjedovanje informacija i potrebe sastavljanja nove informacije.

U odgovoru na naš Zahtjev *Ministarstvo rada i socijalnog staranja* je navelo da “nije u posjedu dokumenta u kojem su navedeni statistički podaci, a koji se odnose na broj lica lišenih poslovne sposobnosti i broj lica kojima je produženo roditeljsko pravo”⁵⁷. *Ministarstvo* je dalje navelo, kao argument neposjedovanja traženih informacija, da su postupci za lišenje poslovne sposobnosti i produženje roditeljskog prava u nadležnosti sudova. *Vrhovni sud Crne Gore* je naveo da ne vodi posebnu evidenciju o OSI koje su lišene poslovne sposobnosti i/ili nad kojima je produženo roditeljsko pravo.⁵⁸

Jedino nam je *Osnovni sud u Plavu*, u okviru odgovora na pitanje u vezi učešća OSI u postupcima pred ovom institucijom, dao informacije o vanparničnim postupcima za potpuno ili djelimično lišenje ovih osoba poslovne sposobnosti. Pred ovim *Osnovnim sudom* (u daljem tekstu: OS) je u traženom periodu pokrenuto 20 vanparničnih postupaka za potpuno lišenje OSI poslovne sposobnosti, i to u 2011. godini četiri, u 2012. godini jedan, 2013. godini dva, u 2014. godini dva, u 2015. godini dva i u *prva dva mjeseca 2016. godine devet postupaka*. Nagli skok broja vanparničnih postupaka za lišenje OSI poslovne sposobnosti u 2016. godini može se objasniti

57 Obavještenje Ministarstva rada i socijalnog staranja br. 07-8/16-2 od 3.2.2016.godine;

58 Rješenje Vrhovnog suda Crne Gore Su V br. 182/16 od 17.3.2016. godine;

pravom staratelja ovih osoba (što podrazumijeva lišenje OSI poslovne sposobnosti) na novčanu naknadu u iznosu od 193€, kojeg je propisao Zakon o dopuni Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti iz 2015. godine⁵⁹. Izgleda da su mnoge osobe koje “se brinu” o OSI, a koje im nijesu roditelji, odlučile da im oduzmu poslovnu sposobnost radi ostvarivanja novčane naknade.

*U nijednom od dvadeset vanpanparničnih postupaka za lišenje OSI poslovne sposobnosti, osoba, o čijoj se poslovnoj sposobnosti odlučivalo, nije učestvovala u postupku, i to iz istih razloga zbog kojih se i pokrenuo postupak (npr. “usled zaostalog duševnog razvoja i psihičke bolesti”, “postojanja sljepila”, “usled postojanja duševne bolesti”, kako se navodi u Obavještenju ovog suda). Samo jedan postupak je pokrenuo CZSR za opštine Plav i Gusinje i on je okončan povlačenjem Predloga za lišenje OSI poslovne sposobnosti. Ostalih 19 postupaka su pokrenuti od strane fizičkih lica i u svima je usvojen njihov predlog, te su OSI (10 s intelektualnim, osam s mentalnim i jedna osoba sa senzornim invaliditetom) potpuno lišene poslovne sposobnosti. Samo pet postupaka je okončano u zakonskom roku, dok su neki postupci trajali i do četiri mjeseca.*⁶⁰

4.2.2. Pravo osoba s invaliditetom na besplatnu pravnu pomoć

Podatke u vezi ostvarivanja prava OSI na besplatnu pravnu pomoć smo tražili od osnovnih sudova (OS), kao nadležnih organa za ostvarivanje ovog prava. Osim sudova koji nijesu odgovorili na naše zahtjeve, a koji su navedeni u uvodu ovog poglavlja, OS u Baru nam nije dostavio podatke o ostvarivanju ovog prava.

Od ukupno 11 OS, koji su nam dostavili informacije u vezi ostvarivanja ovog prava od strane OSI, u svega njih četiri (OS u Beranama, OS u Danilovgradu, OS u Kotoru i OS u Plavu⁶¹) je ovim osobama omogućen nesmetan pristup službi, tj. referatu za besplatnu pravnu pomoć. Pred svakim od OS, koji su nam dostavili informacije, je bilo OSI koje su ostvarile ovo pravo. Ukupno je 1664 osoba ostvarilo pravo na besplatnu pravnu pomoć od usvajanja Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, od čega je 97 OSI (5,82 % od ukupnog broja). Najmanji broj OSI koje su ostvarile ovo pravo je bio pred OS u Kolašinu i OS u Herceg Novom, i to po jedna osoba⁶², dok je u Podgorici taj broj 65, što je 7,17 % od ukupnog broja osoba koje su ostvarile ovo pravo pred OS u Podgorici⁶³. Imajući u vidu da OSI čine, 11,4 % populacije u Crnoj Gori, po zadnjem popisu stanovništva, te da u prepoznatim grupama u Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći imaju i veće procentualno učešće, broj ovih osoba koje su ostvarile pravo na besplatnu pravnu pomoć pokazuje da one nemaju jednak pristup i mogućnost ostvarivanja ovog prava.

59 Član 2 Zakona o dopuni Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, (“Službeni list Crne Gore”, br. 42/15 od 29.7.2015), odnosno Član 39a Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti (“Službeni list Crne Gore”, br. 27/13 od 11.6.2013, 1/15 od 5.1.2015, 42/15 od 29.7.2015, 47/15 od 18.8.2015, 56/16 od 23.8.2016, 66/16 od 20.10.2016);

60 Obavještenje OS u Plavu, V-Su.br.414/2016, od 14.10.2016. godine;

61 Rješenje OS u Beranama, V-Su.br.903/16 od 10.10.2016. godine, Dopis OS u Danilovgradu, I-Su br. 61/16 od 13.10.2016. godine, Rješenje i informacija OS u Kotoru, Posl.br.V-Su.520/2016 od 10.10.2016. godine i Obavještenje OS u Plavu, V-Su.br.415/2016, od 14.10.2016. godine;

62 Dopis OS u Kolašinu, Su.Br.255-1/16, od 10.10.2016. godine i Rješenje OS u Herceg Novom, Posl.br. I-1 Su 58/16 od 24.10.2016. godine s e-mailom od 28.10.2016. godine;

63 Rješenje OS u Podgorici, Su V br. 5/16-25 od 13.10.2016. godine;

4.2.3. Pravo na efektivan pristup osoba s invaliditetom institucijama obuhvaćenih analizom

Informacije u vezi pristupačnosti objekata, u kojima se nalaze, smo tražili od svih institucija obuhvaćenih analizom. Pored onih navedenih u uvodu ovog poglavlja, odgovor nijesmo dobili od Osnovnog državnog tužilaštva Bar i OS u Baru. Osnovna državna tužilaštva Bijelo Polje i Berane su odbili naše zahtjeve jer ne posjeduju tražene informacije i/ili dostavljanje traženih informacija podrazumijeva sastavljanje nove.⁶⁴

Od 11 CZSR koji su odgovorili na naše zahtjeve, čak njih sedam ih je odbilo zbog neposjedovanja informacija. CZSR za opštine Plav i Gusinje, po navodima iz odgovora na naš Zahtjev⁶⁵, posjeduje sve elemente pristupačnosti za OSI, dok CZSR za Glavni grad Podgorica i opštine u okviru Glavnog grada Golubovci i Tuzi “posjeduje pristupačan ulaz i prizemlje, platformu za omogućavanje pristupa na tri nivoa objekta, orijentacioni plan za kretanje u objektima i taktilne-crte vođenja, pristupačne hodnike, kancelarije, toalet, vrata na kancelarijama sa širinom od 90cm i jedno parking mjesto”⁶⁶. CZSR za Prijestonicu Cetinje ima omogućen pristup i nesmetano kretanje osobama s fizičkim invaliditetom, ali ne posjeduje orijentacioni plan za kretanje u objektu, oglasni pano, kvake i električne instalacije i parking mjesto po standardima pristupačnosti.⁶⁷ CZSR za opštine Kotor, Tivat i Budva posjeduje pristupačne hodnike, kancelarije, toalet, kvake na vratima i prozorima i električne instalacije, oglasni pano i parking mjesto, ali ne i orijentacioni plan za kretanje u objektu niti elemente pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika na ulazu i na dva nivoa objekta.⁶⁸ Ovi CZSR nijesu izvršili analizu ispunjenosti standarda pristupačnosti objekata u kojima se nalaze, iz razloga što je, po njihovim riječima, Ministarstvo održivog razvoja i turizma preduzimalo ove poslove za prioritete objekte.

Nijedan objekat područnih jedinica i biroa rada Zavoda za zapošljavanje Crne Gore (u daljem tekstu: PJ i BR) nije potpuno pristupačan za OSI. Njih 11 imaju obezbijeđen pristup objektu i savladavanje visinskih razlika između nivoa u njima, ali ne i pristupačne hodnike i kancelarije. Osam BR i tri PJ Zavoda za zapošljavanje Crne Gore su potpuno nepristupačni za OSI.⁶⁹

Svega tri centra i odjeljenja bezbjednosti Uprave policije Crne Gore (u daljem tekstu: CB i OB) pristupačni su za OSI (CB Podgorica, OB Tivat i Šavnik), njih četiri imaju omogućen pristup prizemlju objekta, CB Nikšić posjeduje rampu, ali koja je izgrađena suprotno standardima i ne može se koristiti, dok je 13 centara i odjeljenja bezbjednosti potpuno nepristupačno. Nijedan CB i OB ne posjeduje vozilo za privođenje osumnjičenih koje je pristupačno za OSI.⁷⁰

64 Rješenje ODT Berane, TUSPI br. 7/2016 od 10.10.2016. godine i Rješenje ODT Bijelo Polje TU.br 374/16 od 10.10.2016. godine;

65 Obavještenje CZRS za opštine Plav i Gusinje, br. 02-1605, od 6.10.2016. godine;

66 Obavještenje CZSR za Glavni grad Podgorica i opštine u okviru Glavnog grada Tuzi i Golubovci 04-14318 od 29.9.2016. godine;

67 Obavještenje CZSR za Prijestonicu Cetinje br. 07-2489 od 29.9.2016.godine;

68 Obavještenje CZSR za opštine Kotor, Tivat i Budva br. 01-2250/2 od 27.10.2016.godine;

69 Dopis Zavoda za zapošljavanje Crne Gore br. 0601-2910 od 15.3.2016.godine;

70 Informacija Ministarstva unutrašnjih poslova, broj UPI-007/16-570/03 od 17.2.2016. godine i Dopis Uprave policije broj 46/1-UPI-007/16-570/2 od 22.2.2016. godine;

Od ukupno 10 osnovnih državnih tužilaštava (u daljem tekstu ODT) koji su nam dostavili informacije, nijedan nema ispunjene sve standarde pristupačnosti. ODT Kolašin posjeduje sve elemente pristupačnosti, osim orijentacionog plana za kretanje u objektu⁷¹, a ODT Kotor, u objektu u koji se uselilo u julu 2016. godine, nema orijentacioni plan za kretanje u objektu, oglasni pano i parking mjesto za OSI⁷². ODT Nikšić i Rožaje imaju obezbijeđen nesmetan ulaz i pristup prizemlju svog objekta, ali ne i pristup svim nivoima i orijentacioni plan zgrade.⁷³ Pet ODT-a nemaju obezbijeđen nesmetan ulaz u zgradu, orijentacioni plan zgrade niti druge elemente pristupačnosti osim u nekim slučajevima, pristupačnog toaleta, električnih instalacija, stepeništa i kancelarija.⁷⁴ U ODT Podgorica su u toku radovi na prilagođavanju objekta OSI u skladu sa standardima pristupačnosti.⁷⁵ Od osam ODT-a, koja su nam dostavila informacije o tome da li su izvršila analizu ispunjenosti standarda pristupačnosti u svojim objektima, svega dva (ODT Cetinje i Herceg Novi) su istu sproveli, dok ostalih šest tužilaštava navode da nijesu ovlašćeni za preduzimanje ovih radnji, najčešće zbog nesposjedovanja svojine na objektu.

Vrhovni sud Crne Gore je 2015. godine izvršio analizu pristupačnosti objekata sudova pod svojom nadležnošću.⁷⁶ Ova Analiza se odnosi samo na obezbjeđivanje elemenata pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika, te samim tim nije sveobuhvatna. U svega dva OS (OS u Kolašinu i u Ulcinju) je obezbijeđen pristup osobama s fizičkim invaliditetom, ali na način što za njih postoji posebna sudnica u prizemlju objekta, odnosno "nemaju potrebe" da odlaze na sprat objekta.⁷⁷ Osam OS ima omogućen pristup prizemlju osobama s fizičkim invaliditetom, dok je ulaz u četiri OS potpuno onemogućen ovim osobama. U OS u Podgorici se preduzimaju radovi na prilagođavanju objekta OSI, tj. ugradnji svih elemenata pristupačnosti.⁷⁸

Ustavni sud Crne Gore posjeduje pristupačne hodnike, lift, toalete na sva tri nivoa, ali ne i nesmetan pristup i ulaz u objekat osobama s fizičkim invaliditetom.⁷⁹ Objekat institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore posjeduje pristupačan ulaz, hodnike, jedan toalet i liftove, ali ne i ostale elemente pristupačnosti.⁸⁰

71 Obavještenje ODT Kolašin, Tuspi. br. 3/16 od 5.10.2016. godine;

72 Informacija ODT Kotor, TUSPI br. 5/16 od 29.9.2016. godine;

73 Rješenje i informacija ODT Nikšić Tuspi br. 4/16 od 11.10.2016. godine i Rješenje i informacija ODT Rožaje TUSPI br. 4/16 od 28.9.2016. godine;

74 Informacija ODT Cetinje TUSPI br. 6/16 od 3.10.2016. godine, Rješenje i informacija ODT Herceg Novi Tu. br. 330/2016 od 28.9.2016.godine, Rješenje ODT Pljevlja TUSPI br. 6/16 od 28.9.2016.godine, Dopis ODT Plav TU.br.256/2016 od 28.9.2016. godine i Informacija ODT Ulcinj SPI br. 4/6 od 26.9.2016. godine;

75 Rješenje i informacija ODT Podgorica, TUSPI br. 14/16 od 6.10.2016. godine;

76 Analiza pristupa sudovima lica s posebnim potrebama, Podgorica : Vrhovni sud Crne Gore, 2015. godina preuzeto s: <http://sudovi.me/podaci/vrhs/dokumenta/2301.pdf>;

77 Analiza pristupa sudovima lica s posebnim potrebama, Podgorica : Vrhovni sud Crne Gore, 2015. godina, str. 6, preuzeto s: <http://sudovi.me/podaci/vrhs/dokumenta/2301.pdf>;

78 Rješenje OS u Podgorici Su V br. 5/16-25 od 13.10.2016. godine ;

79 Rješenje Ustavnog suda Crne Gore Su br. 228/16-1 od 29.3.2016. godine;

80 Rješenje Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore 03-344/16 od 25.3.2016.godine;

4.2.4. Pravo osoba s invaliditetom na upotrebu sopstvenog jezika i pisma

Informacije o ostvarivanju prava OSI na upotrebu sopstvenog jezika i pisma u postupcima smo tražili od svih institucija obuhvaćenih analizom. Osim onih navedenih u uvodu ovog poglavlja, odgovor na naše zahtjeve nijesmo dobili od: Ministarstva rada i socijalnog staranja, CZSR za opštine Plav i Gusinje i OS u Danilovgradu. ODT Bijelo Polje i Berane i OS u Bijelom Polju su odbili naše zahtjeve zbog neposjedovanja informacija, odnosno potrebe sastavljanja nove.⁸¹

Jedini je CZSR za Prijestonicu Cetinje dao informacije o ostvarivanju prava OSI na korišćenje sopstvenog jezika i pisma u postupcima koji se vode pred ovom institucijom. U njemu se komunikacija s osobama s oštećenjem sluha i/ili govora vrši direktno pisanim putem ili preko srodnika i nije moguće ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu.⁸² Zavod za zapošljavanje Crne Gore je naveo da ni u jednoj njegovoj područnoj jedinici i birou rada nije moguće ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu.⁸³

Osam CB-a i OB-a nam nije dalo informaciju da li je u njima moguće ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu (CB Berane i Pljevlja i OB Rožaje, Andrijevića, Plav, Pljevlja, Šavnik, Ulcinj i Tivat). *Od ostalih 12, samo je u OB Kotor moguće ostvariti komunikaciju na ovaj način uz angažovanje tumača.* U CB Nikšić i OB Mojkovac, ukupno se vodilo 13 postupaka u kojima su učestvovalе osobe s oštećenjem sluha i/ili govora. S ovim osobama komunikacija se vršila neposredno pisanim putem, ili preko člana porodice.

Od 11 ODT-a, koji su usvojili naše zahtjeve, njih četiri nije nam dalo informaciju da li je u njima moguće ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu (ODT Cetinje, Kolašin, Nikšić i Plav). U ODT Bar, Herceg Novi, Kotor, Ulcinj i Podgorica moguće je ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu uz pomoć tumača, dok je to nemoguće uraditi u ODT Rožaje i Pljevlja. OSI, po navodima ODT Cetinje, Kolašin, Kotor, Nikšić, Rožaje, Ulcinj i Pljevlja, nijesu zahtjevale komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu. Jedino su se pred ODT Rožaje vodila tri postupka u kojima su učestvovalе tri osobe s oštećenjem sluha i/ili govora. S ovim osobama se komuniciralo uz pomoć tumača za znakovni jezik.⁸⁴ S obzirom da, po navodima ODT-a, *Pravilnik o unutrašnjem poslovanju državnog tužilaštva ne propisuje vođenje posebne evidencije o OSI, ove institucije nijesu nam mogle dati precizne informacije o načinu učešća i komunikacije s ovim osobama.*

Od 10 OS, koji su usvojili naše zahtjeve, OS u Baru nam nije dao informaciju da li je u njemu moguće ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu. U OS u Beranama, Cetinju, Herceg Novom, Kotoru, Pljevljima i Podgorici moguće je ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu uz pomoć tumača, dok je to nemoguće uraditi u OS u Kolašin i Plavu. OSI, po navodima OS u Herceg

81 Rješenje ODT Bijelo Polje TU.br 374/16 od 10.10.2016. godine, Rješenje ODT Berane, TUSPI br. 7/2016 od 10.10.2016 godine i Rješenje OS u Bijelom Polju, V-Su. br. 1283/2016, od 17.10.2016. godine;

82 Obavještenje CZSR za Prijestonicu Cetinje, br. 07-2489, od 29.9.2016.godine;

83 Dopis Zavoda za zapošljavanje Crne Gore br. 0601-2910 od 15.3.2016.godine;

84 Rješenje i informacija ODT Rožaje, TUSPI.br. 5/16, od 28.9.2016.godine;

Novom, Plavu, Pljevljima i Žabljaku, nijesu zahtjevale komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu. Iako su dvije osobe s oštećenjem vida učestvovala u dva postupka pred OS u Kolašinu i Plavu, ovi sudovi nijesu ni primili ni sačinili pismeno na Brajevom pismu.⁸⁵ S obzirom da, po navodima OS, *Sudski poslovnik i pravosudni informacijski sistem (PRIS) ne propisuju vođenje posebne evidencije o OSI, ove institucije nijesu nam mogle dati precizne informacije o načinu učešća i komunikacije s ovim osobama.* U Ustavnom sudu Crne Gore je moguće ostvariti komunikaciju na znakovnom jeziku i Brajevom pismu uz pomoć tumača, ali do sada nije bilo slučajeva primanja ili sastavljanja pismena na ovom pismu.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore bi omogućio komunikaciju na znakovnom jeziku i/ili Brajevom pismu uz pomoć tumača, ali za to do sada nije bilo potrebe jer se komunikacija s osobama s oštećenjem sluha i/ili govora vršila pisanom i elektronskom poštom. **Ni u jednoj instituciji koja nam je dostavila odgovor nema zaposlenih koji su obučeni za korišćenje znakovnog jezika i/ili Brajevog pisma.** Kod Ministarstva pravde, koje je nadležno za postavljenje i vođenje evidencije o sudskim tumačima, nije registrovan ni jedan sudski tumač za znakovni jezik⁸⁶, što znači da se za tumače znakovnog jezika u postupcima pred organima angažuju lica čija stručnost nije provjerena niti verifikovana od strane institucija sistema.

4.2.5. Učešće osoba s invaliditetom u postupcima pred institucijama obuhvaćenih analizom

Informacije o ostvarivanju procesnih prava OSI u postupcima pred nadležnim organima za odlučivanje smo tražili od svih institucija obuhvaćenih analizom. Pored onih navedenih u uvodu ovog poglavlja, na naše zahtjeve, *odgovor nije dao CZSR za opštine Plav i Gusinje, dok su devet CZSR, ODT Bijelo Polje i Berane i OS u Bijelom Polju odbili naše zahtjeve zbog neposjedovanja i/ili potrebe sačinjavanja nove informacije. Dodatan problem u prikupljanju potrebnih podataka predstavlja pravna praznina, jer vođenje evidencija o učesnicima/cama u postupku po osnovu invaliditeta nije obavezujuće ni u jednoj od institucija obuhvaćenih analizom.* Institucije, koje su nam dostavile informacije, su to uradile na osnovu spisa predmeta i konsultacija sa zaposlenima.

Po navodima CZSR za Prijestonicu Cetinje, od usvajanja Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti u junu 2013. godine, održane su svega dvije sjednice Prvostepene socijalno-ljekarske komisije, na osnovu čijih nalaza, ocjena i mišljenja CZSR odlučuju o pravima OSI na dodatak za njegu i pomoć i ličnu invalidninu⁸⁷. Prva sjednica je održana 26.4.2015. godine, a druga 6.12.2015. godine, što znači da je *proteklo skoro dvije godine od usvajanja Zakona na osnovu kojeg su OSI podnosile zahtjeve za ostvarivanje osnovnih prava po osnovu invaliditeta. Rok u kome je CZSR dužan da odluči*

85 Obavještenje OS u Kolašinu, V-Su.br. 255-1/2016, od 10.10.2016. godine i Obavještenje OS u Plavu, V-Su.br.414/2016, od 14.10.2016. godine

86 Ministarstvo pravde Crne Gore, Spisak stalnih sudskih tumača, Podgorica: Ministarstvo pravde, 2016. godine, preuzeto s: file:///C:/Users/Korisnik/AppData/Downloads/Spisak%20sudskih%20tuma%C4%8Da%20-%20a%C5%BEuriran%2015.novembra%202016.godine.pdf;

87 Član 81 Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore", br. 27/13 od 11.6.2013, 1/15 od 5.1.2015, 42/15 od 29.7.2015, 47/15 od 18.8.2015, 56/16 od 23.8.2016, 66/16 od 20.10.2016);

o zahtjevu OSI je najviše mjesec dana.⁸⁸ Na ove dvije sjednice je razmatran ukupno 331 zahtjev za ostvarivanje prava na dodatak za njegu i pomoć i/ili ličnu invalidninu; njih 99 je odbijeno, što predstavlja 29,9 % predatih zahtjeva. Probijanje rokova za rješavanje po zahtjevima OSI i neobrazložena rješenja u postupcima za ostvarenje prava na dodatak za njegu i pomoć i ličnu invalidninu su problemi koje je UMHCG primijetilo, kroz pružanje besplatne pravne pomoći, u postupcima pred gotovo svim CZSR.

Na osnovu Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, usvojenog 5.8.2008. godine⁸⁹, OSI su priznata prava na podsticajne mjere za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje. OSI, koje nemaju utvrđen invaliditet, imaju pravo na procjenu invaliditeta od strane komisija za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, i u skladu sa njegovim stepenom ostale mjere aktivne politike zapošljavanja. Ove prvostepene i Drugostepena komisija su, međutim, formirane tek 5.7.2012. godine, a prve sjednice su održane u periodu od 28.12.2012. godine (Prvostepena komisija za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, BR Podgorica) do 5.3.2014. godine (Drugostepena komisija za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom). Ovo u praksi znači da su mnoge OSI čekale skoro pune četiri godine da ostvare Zakonom priznata prava. Od ukupno 947 zahtjeva, od usvajanja Zakona do kraja traženog perioda, njih 915 je riješeno, od čega su 32 zahtjeva odbijena. Na samo šest (18,75 % odbijajućih rješenja) je izjavljena žalba, od kojih su tri usvojene. Mali broj izjavljenih žalbi pokazuje malu mogućnost OSI za korišćenje raspoloživih pravnih lijekova, radi ostvarenja njihovih prava.

Po navodima Uprave policije Crne Gore⁹⁰, OSI su učestvovala u postupcima pred samo četiri CB i OB i to: OB Mojkovac (13 postupaka, od kojih jedan krivični, 10 prekršajnih i dvije prijave, za koje se ne zna da li su rezultirale zahtjevom za pokretanjem postupka pred Tužilaštvom), CB Nikšić (četiri postupka, od kojih jedan krivični i tri prekršajna), CB Bar (jedan krivični postupak) i OB Tivat (dva krivična postupka). U ovim postupcima je ukupno bilo 20 okrivljenih s invaliditetom (15 s oštećenjem sluha i/ili govora, jedan s oštećenjem vida, tri s fizičkim invaliditetom i jedan okrivljeni za kojeg se nije navela vrsta invaliditeta) i 11 oštećenih s invaliditetom (od kojih je osmoro s oštećenjem sluha i/ili govora i po jedno s intelektualnim i dvostrukim invaliditetom - oštećenjem vida i fizičkim invaliditetom, dok za jednog oštećenog nije navedena vrsta invaliditeta). Od devet postupaka u kojima su OSI bile oštećene, njih šest se odnosilo na kršenje člana 36 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici⁹¹, jedan na kršenje člana 10 Stav 2 Zakona o javnom redu i miru (fizički napad)⁹² i jedan na ubistvo iz člana 143 Krivičnog zakonika Crne Gore⁹³. Nije bilo prijava OSI ili protiv OSI

88 Član 212 Stav 1 ZOUP;

89 Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 49/08 od 15.8.2008, 73/10 od 10.12.2010, 39/11 od 4.8.2011, 55/16 od 17.8.2016);

90 Dopis Uprave policije broj 46/1-UPI-007/16-570/2 od 22.2.2016. godine;

91 Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ("Službeni list Crne Gore", br. 46/10 od 6.8.2010, 40/11 od 8.8.2011);

92 Zakon o javnom redu i miru ("Službeni list Crne Gore", br. 64/11 od 29.12.2011);

93 Krivični zakonik Crne Gore ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 70/03 od 25.12.2003, 13/04 od 26.2.2004, 47/06 od 25.7.2006, "Službeni list Crne Gore", br. 40/08 od 27.6.2008, 25/10 od 5.5.2010, 73/10 od 10.12.2010, 32/11 od 1.7.2011, 64/11 od 29.12.2011, 40/13 od 13.8.2013, 56/13 od 6.12.2013, 14/15 od 26.3.2015, 42/15 od 29.7.2015, 58/15 od 9.10.2015);

po kojima CB i OB Uprave policije Crne Gore nijesu postupili, *ali ni samoinicijativno pokrenutih postupaka od strane ovih institucija zbog kršenja prava OSI*. Iz informacija, koja su nam dostavila ODT Plav, Rožaje i Ulcinj, može se zaključiti da su u postupcima pred OB Plav, Rožaje i Ulcinj učestvovala OSI.⁹⁴

Od ukupno 11 ODT-a, koji su odgovorili na naše zahtjeve njih pet nam nije moglo dati precizne informacije o učešću OSI u postupcima koji su se pred njima vodili, iz razloga što *Pravilnikom o unutrašnjem poslovanju Državnog tužilaštva nije propisana obaveza vođenja ovih evidencija*. Od preostalih šest, jedino pred ODT Nikšić nije bilo OSI koje su učestvovala u postupcima⁹⁵, dok je pred ostalih pet ODT-a ukupno učestvovalo 18 OSI u devet postupaka. Pred ODT Cetinje se vodio jedan postupak u kome je učestvovalo 10 osoba s oštećenjem vida (okrivljeni i devet svjedoka). Ove osobe su samostalno potpisivale zapisnike o svom saslušanju, a okrivljeni je imao branioca postavljenog po službenoj dužnosti. Suprotno Članu 256a ZKP, u ovom postupku je *Optužni predlog podniet 11 mjeseci nakon podnošenja Krivične prijave*.⁹⁶ Pred ODT Kolašin je učestvovao jedan okrivljeni s fizičkim invaliditetom, za koga nije navedeno da li je imao branioca, a saslušan je u pristupačnoj prostoriji ovog tužilaštva.⁹⁷ Pred ODT Plav su, u tri postupka, učestvovala tri osobe s fizičkim invaliditetom, za koje nije naznačena uloga u postupku. One su saslušavane u ovom tužilaštvu *“jer njihov invaliditet nije otežavao njihov dolazak u prostorije tužilaštva”*⁹⁸. Tri osobe s oštećenjem sluha i/ili govora su učestvovala u tri postupka pred ODT Rožaje, jedna u svojstvu osumnjičenog i dvije u svojstvu oštećenih. Za okrivljenog s oštećenjem sluha i/ili govora nije navedeno da li je imao branioca.⁹⁹ *“U postupcima pred ODT Ulcinj učestvovala je jedna osoba sa invaliditetom koju je porodica dovela do zgrade OS Ulcinj (na čijem drugom spratu se nalazi ODT Ulcinj), gdje je od strane postupajućeg tužioca u prizemlju zgrade, u kojem dijelu zgrade je omogućen pristup licima sa invaliditetom, obavljeno saslušanje ovog lica”*.¹⁰⁰ Ovo lice je bilo u svojstvu oštećenog i, kao što se vidi ODT Ulcinj nije iskoristilo zakonsku mogućnost da mu obezbijedi prevoz do njegove zgrade.

ODT Cetinje, Herceg Novi i Kotor, su vršila saslušanja i druge radnje u postupcima, u kojima su učestvovala OSI van njihovog sjedišta, ali ne raspolažu s tačnim informacijama o broju i datumu njihovog preduzimanja.¹⁰¹ ODT Plav, Pljevlja, Rožaje i Ulcinj nijesu vršila saslušanja OSI i preduzimala druge radnje van njihovog sjedišta jer, kako navode, za tim nije bilo potrebe.¹⁰² ODT Rožaje i ODT Ulcinj navode da nije bilo OSI koje se nijesu mogle odazvati njihovom pozivu zbog nepristupačnosti

94 Dopis ODT Plav, TU.br.256-1/2016, od Plav, 28.9.2016. godine, Rješenje i informacija ODT Rožaje, TUSPI. br. 5/16, od 28.9.2016. godine i Dopis ODT Ulcinj, SPI br. 4/16 od 26.9.2016. godine;

95 Informacija ODT Nikšić, Tuspi broj 5/16, od 11.10.2016. godine;

96 Informacija ODT Cetinje, TUSPI br. 6/16, od 3.10.2016. godine;

97 Dopis ODT Kolašin, Tuspi.br. 4/16 od 5.10.2016. godine;

98 Dopis ODT Plav, TU.br.256-1/2016, od 28.9. 2016. godine;

99 Rješenje i informacija ODT Rožaje, TUSPI.br. 5/16, od 28.9.2016. godine;

100 Dopis ODT Ulcinj SPI br. 4/16, od 29.9.2016. godine;

101 Informacija ODT Cetinje, TUSPI br. 6/16, od 3.10.2016. godine, Rješenje i informacija ODT Herceg Novi Tu. br. 331/2016 od 28.9.2016.godine i Informacija ODT Kotor TUSPI br. 6/16, od 29.9.2016. godine;

102 Dopis ODT Plav, TU.br.256-1/2016, od 28.9. 2016. godine, Rješenje ODT Pljevlja TU SPI br. 7/16 od 28.9.2016. godine, Rješenje i informacija ODT Rožaje, TUSPI.br. 5/16, od 28.9.2016. godine i Dopis ODT Ulcinj SPI br. 4/16, od 29.9.2016. godine;

objekta u kome se nalaze, niti OSI koje su trebale potpisati zapisnik na način propisan Članom 210 Stav 4 i 5 ZKP. Ni u ODT Kotor nije bilo OSI, koje se zbog nepristupačnosti ovog tužilaštva nijesu mogle odazvati na njegov poziv, dok u ODT Kolašin navode da nije bilo OSI obuhvaćenih Članom 210 Stav 4 i 5 ZKP. ODT navode da se ovjeravanje zapisnika i drugih pismena u postupcima pred ovim institucijama vrše po pravilima propisanim ZKP. Takođe, navode da nije bilo prijava OSI ili protiv OSI po kojima nijesu postupili, ali ni samoinicijativno pokrenutih postupaka od strane ovih institucija zbog kršenja prava OSI.

Od 11 OS, koji su odgovorili na naše zahtjeve, njih šest nam nije moglo dati precizne podatke o učešću OSI u postupcima koji su se vodili pred njima, jer *Sudski poslovnik ne propisuje obavezu, a Pravosudni Informacioni Sistem (PRIS) ne posjeduje opciju za vođenje evidencija o OSI koje učestvuju u sudskim postupcima*. Pred pet OS je učestvovalo ukupno 40 OSI u 49 postupaka, i to u 12 krivičnih, 16 parničnih i 21 vanparnični postupak. Pred OS u Baru je učestvovalo devet OSI u devet krivičnih i osam parničnih postupaka. Ovaj sud, zbog obimnosti traženih podataka nije naveo uloge OSI u postupku, vrstu njihovog invaliditeta i način ostvarivanja njihovih procesnih prava, osim da *“nije bilo potrebno da lice pristupi sudu”*¹⁰³, što znači da učesnici/ce s invaliditetom nijesu prisustvovali ročištu. Pred OS u Beranama su se vodila tri parnična i jedan vanparnični postupak, u kome su četiri OSI dva puta bile u ulozi tužioca/teljke, jednom u ulozi tuženog/e i jednom u ulozi predlagač/ice pokretanja vanparničnog postupka. Ove OSI su bile zastupane od strane kvalifikovanih punomoćnika, a informacija da li su prisustvovala ročištima nije data. Vanparnični postupak, u kome je OSI bila predlagač/ica je trajao godinu i osam mjeseci.¹⁰⁴ Pred OS u Kolašinu je vođen jedan krivični postupak, koji je trajao godinu i devet mjeseci, a u kome je OSI bila okrivljeni. *“Od početka postupka, u istom je zakazano deset glavnih pretresa, od kojih su četiri pretresa održana.”*¹⁰⁵ Okrivljeni je imao izabranog branioca, a četiri glavna pretresa su se odžala u prizemnim prostorijama suda. Pred OS u Plavu se vodio jedan krivični, četiri parnična i 20 vanparničnih postupaka za lišenje OSI poslovne sposobnosti¹⁰⁶, u kojima je ukupno učestvovalo 25 OSI. U krivičnom postupku je OSI bila oštećena i dva puta je saslušana u sudu. Protiv oslobađajuće Presude u ovom postupku nije izjavljena žalba. U tri parnična postupka je OSI bila tužilac/teljka i u jednom tuženi/a. U sva četiri parnična postupka OSI je bila zastupana od strane kvalifikovanog punomoćnika od kojih je jedan pružao besplatnu pravnu pomoć. *“U svim ovim postupcima pokrenutim pred OS u Plavu od ukupno 25 lica sa invaliditetom njih 24 se zbog prirode bolesti nije moglo odazvati pozivu suda niti su lično prisustvovala ročištima.”*¹⁰⁷ Ovaj sud nije preduzimao radnje van svog sjedišta, niti koristio tehničke uređaje za prenos slike i zvuka da bi OSI dao šansu da učestvuju u postupku. Pred OS u Žabljaku jedna osoba s fizičkim invaliditetom i oštećenjem govora je učestvovala u krivičnom i parničnom postupku, u ulozi tužioca/teljke. Ova OSI je zastupana od strane zakonskog zastupnika (sestre) i kvalifikovanog

103 Informacija OS u Baru V Su br. 590/2016, od 29.9.2016. godine;

104 Rješenje OS u Beranama V-Su.br. 904/16 od 10.10.2016. godine;

105 Dopis OS u Kolašinu Su.br. 255/16 od 10.10.2016. godine;

106 Podaci o vanparničnim postupcima za lišenje OSI poslovne sposobnosti, koji su se vodili pred OS u Plavu, su dostupni na strani 23 ove Publikacije;

107 Obavještenje OS u Plavu, V-Su.br.414/2016, od 14.10.2016. godine;

punomoćnika. Prisustvovala je glavnom pretresu, dok u parničnom postupku “se ovo lice nije pojavljivalo jer nije bilo potrebe za njegovim saslušanjem, nakon čega je donešena presuda kojom se tužbeni zahtjev odbija kao neosnovan”¹⁰⁸. Ovaj sud nije vršio saslušanja i preduzimao druge radnje van svog sjedišta, jer, kako navodi, za tim nije bilo potrebe.

Četiri osnovna suda (OS u Herceg Novom, Plavu, Pljevljima i Žabljaku) nijesu koristila tehničke uređaje za prenos slike i zvuka u postupcima u kojima su učestvovala OSI, a OS u Herceg Novom, Pljevljima i Žabljaku ih i ne posjeduju.¹⁰⁹ U postupcima pred OS u Kolašinu i Žabljaku nije bilo OSI koje su se trebale potpisati na način propisan Članom 210 Stav 4 i 5 ZKP i Članom 122 Stav 3 ZPP, a pred OS u Pljevljima nije bilo OSI koje se nijesu odazvale pozivu ovog suda zbog njegove nepristupačnosti.

Ustavni sud Crne Gore takođe ne vodi evidencije po ličnim svojstvima stranaka kao što je invaliditet, te nam nije mogao dati informacije da li je i koliko OSI učestvovalo u postupcima pred ovom institucijom. UMHCG je 14.5.2014. godine podnijelo Inicijativu za pokretanje postupka za ocjenu ustavnosti odredbe Člana 26 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika¹¹⁰, o kojoj Ustavni sud Crne Gore, suprotno Zakonu o Ustavnom sudu¹¹¹, još uvijek nije odlučio.

U traženom periodu se pred institucijom Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore vodilo 25 postupaka u kojima su učestvovala OSI, *od kojih je samo jedan pokrenut samoinicijativno od strane Zaštitnika*. Zaštitnik je, takođe, učestvovao u svojstvu umješača u tri parnična postupka, dok u jednom se nije umiješao u postupak. Sva četiri parnična postupka su pokrenuta zbog diskriminacije po osnovu invaliditeta u oblasti pristupa objekatima u površinama u javnoj upotrebi.

Od 25 pritužbi nije se postupalo po njih četiri iz razloga što ih njihov/a podnosilac/teljka nijesu dopunili traženim informacijama u ostavljenom roku. Jedan postupak je obustavljen jer je počinitelj/teljka uklonio povredu prava i njene posljedice u toku postupka. Dva postupka Zaštitnik je obustavio zbog pokretanja postupka pred drugim institucijama, dok u jednom nije postupao zbog neiscrpljivanja drugih pravnih sredstava. U sedam postupaka je utvrđena povreda prava OSI, te preduzete mjere ili donijeta mišljenja kojima se nalaže počiniocima/teljicama uklanjanje povreda i njihovih posljedica, dok u četiri postupka nije utvrđena povreda prava. U tri postupka (10% od ukupnog broja) Zaštitnik je podnosiocima/teljicama pritužbi uputio na pokretanje postupka pred drugom institucijom kao efikasnijeg i cjelishodnijeg u konkretnoj pravnoj stvari. Za osam postupaka Zaštitnik navodi da su pokrenuti zbog nepristupačnosti ili neadekvatnog postupanja nadležnih organa u postupcima za ostvarivanje prava OSI.

108 Dopsis OS u Žabljaku Su I-1 br. 8/16, od 5.10.2016. godine;

109 Rješenje OS u Herceg Novom, Posl.br. I-1 Su 58/16 od 24.10.2016. godine s e-mailom od 28.10.2016. godine, Dopsis OS u Pljevljima V Su-br. 126/16 od 6.10.2016. godine i Dopsis OS u Žabljaku Su I-1 br. 8/16, od 5.10.2016. godine;

110 Dostupno u arhivi UMHCG-a;

111 Član 28 Stav 2 Zakona o Ustavnom sudu (“Službeni list Crne Gore”, br. 64/08 od 27.10.2008, 46/13 od 2.10.2013, 51/13 od 1.11.2013) i Član 39 Stav 2 Zakona o Ustavnom sudu (“Službeni list Crne Gore”, br. 11/15 od 12.3.2015);

V ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Ustav Crne Gore svojim odredbama obavezuje državne i lokalne organe na propisivanje i preduzimanje svih potrebnih mjera radi omogućavanja OSI da puno i efektivno uživaju pravo na jednak pristup pravdi. Dodatno, davajući prednost u primjeni potvrđenim i ratifikovanim međunarodnim ugovorima u odnosu na domaće zakonodavstvo, Ustav osigurava uživanje ovog prava OSI u svakom konkretnom postupku u kome učestvuju.

Međutim, ne samo da se ove obaveze nekonkretizuju i ne ojačavaju u zakonima koji definišu procesna i materijalna prava OSI, već su u praksi norme domaćih diskriminatornih propisa važnije od odredbi Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom. Štaviše, ne postoje ni: baza podataka o OSI i pravima koja su im priznata ili ukinuta, evidencije o učešću o OSI u postupcima pred organima, samoinicijativno pokrenuti postupci od strane nadležnih organa zbog diskriminacije i povreda prava OSI od strane javnih vlasti, što govori o činjenici da država još nije preduzela mjere koje predstavljaju preduslov za kvalitetno i strateško uklanjanje barijera u oblasti jednakog pristupa pravdi OSI. Ova situacija je velikim dijelom prouzrokovana niskom informisanošću i sviješću organa javnih vlasti o obavezama koje su preuzete ratifikacijom Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom. Sve ovo u praksi znači da OSI ni u kom slučaju nemaju jednak pristup pravdi, jer se lišavaju prava samo zbog njihovog invaliditeta, nemaju mogućnost punog i efektivnog učešća u postupcima u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama, zakonski rokovi za odlučivanje o njihovim pravima i obavezama se probijaju, odluke o njihovim pravima i obavezama su najčešće bez adekvatnog obrazloženja.

UMHCG je 14. oktobra 2016. godine u okviru projekta “Od pravnih garancija do jednakosti u praksi” organizovalo Konferenciju “Pravo na pristup pravdi OSI - Od pravnih garancija do jednakosti u praksi”, na kojoj je diskutovano o barijerama u ostvarivanju ovog prava OSI i date preporuke za njihovo uklanjanje.

Na osnovu analize međunarodnog i domaćeg pravnog okvira i stanja u praksi Crne Gore, kao i Preporuka i zaključaka s Konferencije “Pravo na pristup pravdi OSI - Od pravnih garancija do jednakosti u praksi” izvode se sljedeće preporuke za unapređenje poštovanja prava OSI na jednak pristup pravdi:

- konstantno i temeljno raditi na harmonizaciji crnogorskog pravnog sistema s međunarodnopravnim standardima ljudskih prava i sloboda OSI i neposredno primjenjivati Konvenciju UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, kada domaći propisi nijesu usklađeni s istom, u cilju poštovanja principa vladavine prava i načela ustavnosti i zakonitosti;
- načela Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom uključiti u planiranje, definisanje i sprovođenje svakog postupka pred državnim i lokalnim organima, uključujući i propisivanje i sprovođenje principa razumnih adaptacija gdje je to neophodno;

- pravno regulisati vođenje evidencija o svim postupcima u kojima se odlučuje o pravima, obavezama i interesima OSI i omogućiti njihovu transparentnost i dostupnost svim zainteresovanim stranama i javnosti;
- izvršiti detaljnu analizu i istraživanje o mogućnostima i barijerama u ostvarivanju prava OSI na jednak pristup pravdi i na osnovu dobijenih podataka strateški planirati uklanjanje barijera;
- konstantno sprovoditi edukacije službenih lica u cilju obezbjeđivanja efikasne interakcije ovih subjekata s OSI i adekvatnog odlučivanja u postupcima u kojima one učestvuju;
- obezbijediti neophodne preduslove, uključujući licenciranje tumača, za ostvarivanje prava OSI na upotrebu sopstvenog jezika i pisma u smislu korišćenja znakovnog jezika i Brajevog pisma u postupcima pred organima;
- osigurati dostupnost i korišćenje ITC tehnologija OSI u postupcima pred organima u cilju poboljšanja uslova za ostvarivanje prava na jednak pristup pravdi ovih osoba;
- kontinuirano i sistemski raditi na prilagođavanju objekata i druge infrastrukture državnih i lokalnih organa, radi omogućavanja pristupa OSI ovim institucijama;
- osigurati poštovanje načela nediskriminacije i načela ustavnosti i zakonitosti u postupanju i odlučivanju o pravima i interesima OSI, kroz poštovanje zakonskih rokova za preduzimanje procesnih radnji i pravično odlučivanje u postupcima;
- unaprijediti angažovanost policijskih, inspeksijskih i drugih organa i tužilaštva na procesuiranju slučajeva kršenja ljudskih prava OSI, u cilju sankcionisanja izvršilaca;
- raditi na podizanju svijesti državnih službenika i namještenika da primaran cilj u njihovom radu mora biti interes stranke, a ne štednja državnog budžeta;

O ORGANIZACIJI

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) je neprofitna i nevladina organizacija, osnovana 22. oktobra 2001. godine, koja okuplja mlade i studente sa svim vrstama invaliditeta (cross-disability pristup), kao i ostale mlade ljude bez invaliditeta koji su voljni da učestvuju i zajedno sa nama se bore za dostupnost i uključenost OSI u sve segmente crnogorskog društva.

Vizija UMHCG-a: Za mlade s invaliditetom, bez barijera!

Misija UMHCG-a: UMHCG promoviše ravnopravan položaj mladih sa svim vrstama invaliditeta u društvu kroz inicijative i aktivnosti za uspostavljanje zakonskog, obrazovnog, kulturnog i socijalnog okvira koji to omogućava.

Svoje aktivnosti sprovodimo kroz 6 programa i jedan potprogram u okviru kojih realizujemo pojedinačne projekte, a ti programi su: Pravni program i antidiskriminacija, Program za obrazovanje i edukaciju, Program za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa, Program za pristupačnost, Program za samostalni život – potprogram za pse vodiče i pomagače, i Program za međunarodnu saradnju.

Pravni program i antidiskriminacija zasnovan je na cilju promocije i zaštite ljudskih prava OSI. Program se sprovodi od 2004. godine, a u okviru njega se organizuje i pruža savjetovanje, inicira donošenje propisa, vrši monitoring prava OSI i pišu izvještaji, izdaju publikacije, sprovode edukacije i treninzi i mnoge druge aktivnosti u okviru projekata ili redovnih aktivnosti. Kroz ovaj program pripremaju se brojni komentari na propise koje pripremaju državne institucije, kao i lokalne institucije posebno institucije Glavnog grada u toku pripreme faze ili kroz skupštinsku proceduru usvajanja. Takođe se inicira i usvajanje novih propisa koji definišu prava OSI i učestvuje u njihovoj izradi. Osim projekata UMHCG je u okviru ovog programa aktivno pružalo i pruža besplatnu pravnu pomoć u ostvarivanju prava i zaštiti od diskriminacije OSI pred nadležnim organima.

BIOGRAFIJA AUTORKE

Miroslava-Mima Ivanović je rođena 9.5.1990. godine u Kotoru, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Podgorici 2013. godine sa prosječnom ocjenom A (9.87).

U UMHCG je aktivna od 2006. godine, a profesionalno angažovana na mjestu Programske asistentkinje od februara 2013. godine. Koordinatorica je Pravnog programa i antidiskriminacije, potprograma za školovanje i dodjelu pasa vodiča i pomagača. Često je angažovana kao trenerica i predavačica na različite teme iz oblasti invaliditeta, a bila je i učesnica na brojnim treninzima, seminarima i konferencijama. Redovno učestvuje u praćenju primjene zakona, priprema amandmane i komentare na pravne akte koji su u proceduri i učestvuje u radnim grupama za izradu propisa (Radna grupa za izradu Zakona o visokom obrazovanju, Radna grupa za izradu Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Radna grupa za izradu Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom i promociju jednakosti za period 2017-2021 sa Akcionim planom 2017/2018 i Radna grupa za izradu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljanju lica s invaliditetom). Članica je Savjeta za pitanja lica sa invaliditetom Glavnog grada - Podgorice.

Koautorka je Studije “Personalna asistencija-ključ za samostalan život” i Studije “Pristupačnost fizičkog okruženja-ljudsko pravo osoba s invaliditetom”.

LITERATURA I REFERENCE:

- Agencija za ispitivanje javnog mnjenja “Damar” Podgorica Istraživanje “Odnos građana prema diskriminaciji u Crnoj Gori”, Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2015. godine;
- Agencija za ispitivanje javnog mnjenja “Damar” Podgorica, Istraživanje “Odnos građana prema diskriminaciji u Crnoj Gori”, Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2013. godine;
- Analiza pristupa sudovima lica s posebnim potrebama, Podgorica: Vrhovni sud Crne Gore, 2015. godine;
- Centar za monitoring i istraživanje (CEMI), istraživanje “Percepcija položaja osoba s invaliditetom”, Podgorica: UMHCG, 2015. godine;
- Dr Miloš Bešić, Istraživanje “Diskriminacija manjinskih naroda i marginalizovanih društvenih grupa”, Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), 2011. godine;
- Ekspertski tim, Analiza o usklađenosti zakonodavstva u Crnoj Gori sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i Konvencijom UN-a o pravima lica sa invaliditetom, sa preporukama za harmonizaciju, Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava 2016. godine;
- Handbook on European law relating to access to justice, Luxembourg: Council of Europe (CoE), European Court of Human rights (ECHR) & European Agency for fundamental rights (FRA), 2016. godine;
- Ministarstvo pravde Crne Gore, Spisak stalnih sudskih tumača, Podgorica: Ministarstvo pravde, 2016. godine;
- Porodični zakon (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 1/07 od 9.1.2007, “Službeni list Crne Gore”, br. 53/16 od 11.8.2016);
- Povelja o osnovnim pravima Evropske Unije (Charter of fundamental rights of European Union), 2000. godine;
- Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 48/13 od 14.10.2013, 44/15 od 7.8.2015);
- Ujedinjene Nacije, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1966. godine;
- Ujedinjene Nacije, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948. godine;
- UN Committee on the rights of persons with disabilities, General Comment No 2 Article 9: Accessibility, 2014. godine;
- Ustav Crne Gore (“Službeni list Crne Gore”, br. 1/07 od 25.10.2007, 38/13 od 2.8.2013);
- Zahtjevi za slobodan pristup informacijama, rješenja i informacije po istim, dostupni u arhivi UMHCG-a;

- Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći (“Službeni list Crne Gore”, br. 20/11 od 15.4.2011, 20/15 od 24.4.2015);
- Zakon o dopuni Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti (“Službeni list Crne Gore”, br. 42/15 od 29.7.2015);
- Zakon o opštem upravnom postupku (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 60/03 od 28.10.2003, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 32/11 od 1.7.2011) u primjeni od 1.7.2017. godine;
- Zakon o parničnom postupku (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 22/04 od 2.4.2004, 28/05 od 5.5.2005, 76/06 od 12.12.2006, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 47/15 od 18.8.2015, 48/15 od 21.8.2015);
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 49/08 od 15.8.2008, 73/10 od 10.12.2010, 39/11 od 4.8.2011, 55/16 od 17.8.2016);
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (“Službeni list SCG - Međunarodni ugovori”, br. 9/2003 i 5/2005);
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih Nacija o pravima lica s invaliditetom sa Opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 2/09 od 27.7.2009);
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti (“Službeni list Crne Gore”, br. 27/13 od 11.6.2013, 1/15 od 5.1.2015, 42/15 od 29.7.2015, 47/15 od 18.8.2015, 56/16 od 23.8.2016, 66/16 od 20.10.2016);
- Zakon o upravnom postupku (“Službeni list Crne Gore”, br. 56/14 od 24.12.2014, 20/15 od 24.4.2015, 40/16 od 30.6.2016) u primjeni od 1.7.2017. godine;
- Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata (“Službeni list Crne Gore”, br. 51/08 od 22.8.2008, 40/10 od 22.7.2010, 34/11 od 12.7.2011, 40/11 od 8.8.2011, 47/11 od 23.9.2011, 35/13 od 23.7.2013, 39/13 od 7.8.2013, 33/14 od 4.8.2014);
- Zakon o Ustavnom sudu (“Službeni list Crne Gore”, br. 64/08 od 27.10.2008, 46/13 od 2.10.2013, 51/13 od 1.11.2013);
- Zakon o Ustvanom sudu (“Službeni list Crne Gore”, br. 11/15 od 12.3.2015);
- Zakon o vanparničnom postupku (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 27/06 od 27.4.2006, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 20/15 od 24.4.2015);
- Zakon o zabrani diskriminacije (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10 od 6.8.2010, 40/11 od 8.8.2011, 18/14 od 11.4.2014);
- Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 35/15 od 7.7.2015, 44/15 od 7.8.2015);
- Zakonik o krivičnom postupku (“Službeni list Crne Gore”, br. 57/09 od 18.8.2009, 49/10 od 13.8.2010, 47/14 od 7.11.2014, 2/15 od 16.1.2015, 35/15 od 7.7.2015, 58/15 od 9.10.2015);

